

BLADWIJZER

wegwijs met Heemkunde Vlaanderen

december 2017 • 21

Inhoud

Beheer en organisatie:

- Crowdfunding. Hoe zorg je ervoor dat het publiek mee investeert in jouw erfgoedproject?

Onderzoek:

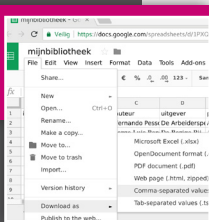
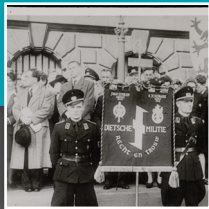
- De zoektocht naar het oorlogsverleden. Archieven over de bestraffing van collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog
- Het kadaster laat in zijn kaarten kijken.
De vele onderzoeksmogelijkheden van het 'primitief' kadaster

Ontsluiting:

- Aan de slag met de geschiedenis en het erfgoed van bedrijven
- Het verhaal achter het beeld.
Historisch onderzoek naar de beeldende kunsten

Behoud en beheer:

- Collecties duurzaam registreren in een rekenblad

COLOFON

- **Verantwoordelijke uitgever:**
Fons Dierick
Grote Baan 193
9310 Herdersem
- **Contactgegevens:**
Heemkunde Vlaanderen vzw
Zoutwerf 5 - 2800 Mechelen
T 015 20 51 74
www.heemkunde-vlaanderen.be
info@heemkunde-vlaanderen.be
- **december 2017 - nr. 21**
- **Eindredactie:**
Heemkunde Vlaanderen vzw
- **Lay-out:** De Bie Printing

CROWDFUNDING.

Hoe zorg je ervoor dat het publiek mee investeert in jouw erfgoedproject?

Crowdfunding of publieksfinanciering is vandaag de dag een van de meest succesvolle manieren om projecten op een alternatieve manier te financieren. Steeds vaker hoor je van erfgoedprojecten die financieel mogelijk werden gemaakt door giften van een breed publiek. Bovendien zijn er veel meer voordelen aan verbonden dan enkel het kostenplaatje: crowdfunding kan er namelijk voor zorgen dat het publiek zich nauwer betrokken gaat voelen bij het erfgoed dat je beheert. Een win-winsituatie dus. Maar hoe begin je eraan? Welke soort projecten hebben doorgaans kans op slagen? En zijn er ook nadelen verbonden aan een crowdfundingactie?

Om aan al deze vragen een antwoord te bieden werd er binnen de reeks 'Erfgoed in de Praktijk' in het voorjaar van 2017 een vorming rond crowdfunding georganiseerd. Hiervoor werd beroep gedaan op de initiatiefnemers van Growfunding (www.growfunding.be), een succesvol platform dat sociale crowdfundingprojecten in de regio Brussel begeleidt maar ook allerhande vormingen aanbiedt. Dit artikel is een weerslag van deze vorming.

WAT IS CROWDFUNDING?

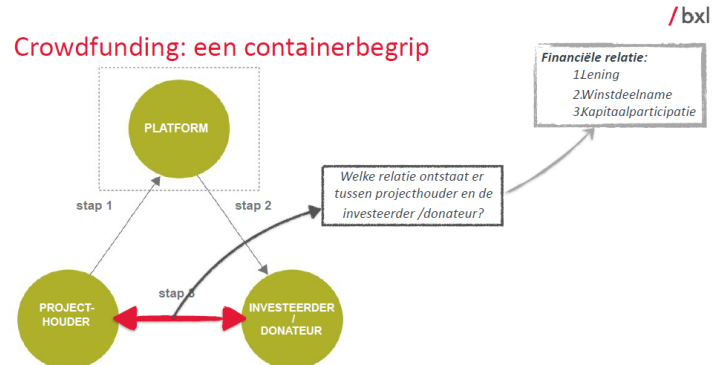

De deelnemers van de vormingssessie rond crowdfunding in Leuven.

Financiering van projecten door middel van giften is van alle tijden en kent ook heel wat gezichten. Zo kan je een onderscheid maken tussen fundraising, waarbij men een rechtstreekse gift doet aan een organisatie zonder iets terug te verwachten, zoals bij de welbekende Kom op tegen Kanker-acties,

en crowdfunding waarbij er eerder een wederkerige relatie ontstaat tussen de projecthouder en de investeerder. Daarnaast zijn er ook nog de projectrekeningen die je bij de Koning Boudewijnstichting kan aanvragen om giften voor een bepaald project fiscaal aftrekbaar te maken.

Crowdfunding is een vrij specifiek begrip binnen de brede noemer publieksfinanciering. We spreken van crowdfunding als het gaat om een welomschreven project waarvoor een vooraf bepaald bedrag ingezameld wordt binnen een duidelijke termijn en waarvoor de investeerder een return of beloning krijgt.

Afhankelijk van het soort beloning of relatie dat er tussen de investeerder en de projecthouder ontstaat kunnen we enkele subgroepen onderscheiden binnen de term crowdfunding.

FINANCIËLE RELATIE

Binnen deze subgroep krijgt de investeerder een financiële return voor zijn investering.

- Winstdeelname: de investeerder krijgt een gedeelte van de gerealiseerde omzet.
- Lening (crowdlending): er worden al dan niet renteloze leningen gegeven aan projecthouders.
- Kapitaalparticipatie: de investeerder krijgt aandelen van het opgestarte bedrijf.

Twee interessante platformen voor leningen zijn Look&Fin en Socrowd. Het Brusselse Théâtre de la Toison d'Or deed beroep op crowdlening via Look&Fin voor de financiering van de renovatie van een tweede zaal. Particulieren konden zelf kiezen welk bedrag ze aan het theater leenden, dat maandelijks terugbetaald werd. Bovendien kregen ze er een rente van 7 procent bovenop. In amper een minuut tijd werd de beoogde 50.000 euro opgehaald.

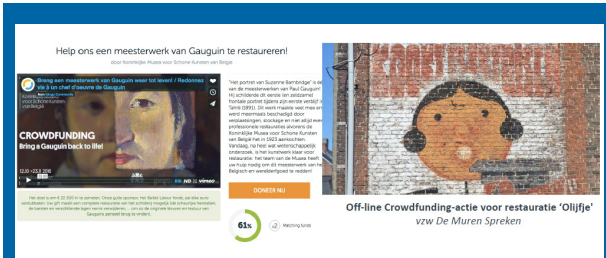

Binnen deze subgroep is het steeds noodzakelijk om als projecthouder een businessplan uit te werken. Uiteraard zijn er ook risico's aan verbonden wanneer de beloofde financiële return niet waar gemaakt kan worden. We spreken hier dan ook eerder van commerciële crowdfunding.

SYMBOLISCHE BETROKKENHEID

Binnen de tweede subgroep ontvangt de investeerder geen pure financiële return maar eerder een symbolische beloning (reward-based).

- Motiverende beloning of donatie: bij een getrapte donatiesysteem krijgt de investeerder naar gelang de grootte van de gift een andere beloning. Deze beloningen kunnen materieel, immaterieel of symbolisch zijn maar er is nooit sprake van een pure financiële return.
- Participatieve reward of beloning: wanneer crowdfunding vooral wordt aangewend om de betrokkenheid van je publiek bij je project te vergroten, spreken we van sociale crowdfunding waarbij men aan de slag gaat met participatieve beloningen. De investeerders worden dus fysiek betrokken bij het project en hoe hoger het bedrag, hoe hoger de participatiegraad zal zijn.

De Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België (KMSKB) deden voor de restauratie van het 'Portret van Suzanne Bambridge' van Paul Gauguin beroep op crowdfunding. De kosten van de restauratie bedroegen €45.000 euro. De helft daarvan werd via crowdfunding opgehaald, de rest van het bedrag werd bijgepast door het mecenaatsfonds Baillet Latour. Donateurs kregen in ruil voor hun donatie geen financiële tegenprestatie, maar voordelen zoals bijvoorbeeld toegangstickets voor het museum.

CROWDFUNDINGPLATFORMEN

Crowdfundingplatformen treden op als schakel tussen de projecthouders en de investeerders. Veelal bieden zij een website aan waar projecthouders hun project kunnen voorstellen en communiceren naar het brede publiek. Er bestaan echter heel wat verschillende types platformen die zich toespitsen op een van bovenstaande subgroepen en al dan niet een uitgebreidere dienstverlening voorzien. Algemeen bieden de commerciële platformen minder dienstverlening dan de platformen die inzetten op sociale crowdfunding. Deze laatste groep zijn veelal gericht op lokale projecten en werken eerder verdiepend.

De belangrijkste platformen op een rijtje

- Look&Fin, MyMicroInvest en Socrowd zijn interessante platformen voor crowdlening. Socrowd zet zich in op de financiering van projecten met een positieve impact op de samenleving.
- MyMicroInvest biedt naast leningen ook kapitaalparticipatie aan.
- KissKissBankBank en Ulule behoren tot de grotere spelers op de Europese markt van reward-based crowdfundingplatformen. In ruil voor een donatie krijgt de investeerder een beloning. Crowdfunding behoort ook tot deze categorie, maar past participatieve rewards toe, om de betrokkenheid van de donateur bij het project te verhogen.

- Gingo community is een platform dat louter met donaties werkt. Ze werken vaak samen met stichtingen via zogenaamde matching funds: voor elke euro die wordt opgehaald via het grote publiek, verdubbelt een stichting je bijdrage.

WAT IS SOCIALE CROWDFUNDING?

Sociale crowdfunding neemt een zeer bijzonder plaats in binnen de publieksfinanciering daar de participatieve financiering in de eerste plaats ingezet wordt als een methodiek tot maatschappelijke verandering. Het financiële luik is dus eerder bijkomstig. Het gaat dus veelal over projecten die een positieve impact hebben op de samenleving en een antwoord proberen te bieden aan hedendaagse maatschappelijke uitdagingen.

We stellen u graag enkele platforms voor die zich enkel toespitsen op sociale crowdfunding

SOCROWD

Socrowd geven renteloze leningen aan projecten en organisaties met een maatschappelijke meerwaarde. Bij het indienen van het project is het noodzakelijk om een businessplan voor te leggen. Het systeem is dat je 1/3de van het begrote bedrag bijeenzoekt via crowdfunding en dat Socrowd de overige 2/3de onder de vorm van een renteloze lening bijpast. De investeerder krijgt dus na afloop van het project zijn investering terug.

Zij begeleiden reeds 123 projecten waarvan 80 procent slaagde in zijn opzet, wat een hoog slaagingspercentage is.

Een dergelijk platform is ideaal om grotere projecten zoals restauraties mee te financieren en kan je wat vergelijken met een ethische bank. Je moet er wel voor zorgen dat je project na afloop opbrengst blijft genereren zodat je de leningen kan afbetalen.

<https://socrowd.be/>

GINGO.COM

Gingo is het eerste Belgische platform voor collaboratieve filantropie. Je kan bij hen een project indienen en zij zoeken dan filantropische organisaties die je project zouden willen steunen door giften te doen. De projecten dienen wel een sociale impact te hebben op de maatschappij. Via deze wijze is het

mogelijk om via een specifiek project een grote som geld te verzamelen. Er werden echter nog niet zoveel projecten geselecteerd.

<https://www.gingo.community/nl>

GROWFUNDING

Growfunding is een succesvol platform voor sociale crowdfunding in de regio Brussel. Zij voorzien een diepgaande begeleiding van hun projecthouders door hen vormingen aan te bieden en de communicatie nauw op te volgen. Binnen de projecten die Growfunding begeleidt, wordt er gewerkt met een participatiemethode. De investeerders worden dus zeer nauw betrokken bij het project door participatieve beloningen in te zetten. Het gaat dus eerder over kleine lokale projecten die vooral een sociale impact en een netwerk willen creëren. Het platform bestaat jammer genoeg nog niet in andere regio's.

<https://www.growfunding.be/nl/bxl>

Het platform begeleidde reeds een tachtigtal projecten waarvan ongeveer 75 procent hun doelbedrag haalden. Uit hun ervaring zien zij twee tendensen die de slaagkans van de projecten hebben bepaald.

- Variabele giften. De meeste giften zijn onder de 100 euro maar om een project te doen slagen heb je 2 à 3 grote giften nodig die je meestal via bedrijven of grotere organisaties kan genereren. Het is heel belangrijk om op voorhand te bepalen wie deze 'groten' voor jouw project kunnen zijn en hoe je ze voor de kar van jouw project kan spannen.
- Bij de slaagkans van de projecten is het alles of niets. Ofwel strand een project onder de 30 procent van het streefbedrag ofwel slaagt het. Dit heeft alles te maken met een goede voorbereiding en start van de actie, het activeren van het draagvlak rond je project en de mogelijkheid om een zekere dynamiek gaande te houden.

GOOD PRACTICE: EEN PROJECT VAN GROWFUNDING ONDER DE LOEP

Achter de planten op de vensterbanken van het volkscafé La Rose Blanche schuilt een ongemeen boeiend stuk Molenbeekse stadsgeschiedenis.

De broers Pavlos en Kostas Karassavidis blinken er al vijftig jaar lang de tapkranen op. Hun familie verhaal begon met de exodus van Grieken aan de Turkse Zwarte Zee in de jaren 20 en zal wellicht hier eindigen, in het broeierige Molenbeek.

Pavlos, Kostas, Iorgos en Kris Kaerts (PLOEF!) besloten het verhaal van dit authentieke, kosmopolitische Grieks/Brussels café te verfilmen voor het haar deuren zal sluiten. Wanneer het verhaal eindigt, is nog niet zeker. De timing wisselt regelmatig: het doek kan volgende week of pas binnen 10 jaar vallen - of ergens daartussenin. Maar één ding is zeker: La Rose Blanche wordt een film en blijft hierdoor voortbestaan.

Voor de montage, de postproductie én voor het organiseren van screenings en voorstellingen werd 15.000 euro opgehaald bij 142 mensen en organisaties via het Brusselse platform Growfunding.

De helft van het bedrag werd opgehaald via de acht sociale en culturele organisaties die in ruil voor een bijdrage de filmvoorstelling aan hun publiek kunnen tonen. De andere helft van het bedrag is afkomstig van vrienden en familie van de regisseurs maar ook van passanten, buurtbewoners, en zelfs van de tooghangers. Nochtans heeft deze laatste groep vaak niet veel geld op overschot. Om hen mee te krijgen in de (groeps) dynamiek van een growfunding-campagne werden ze ingeschakeld als ambassadeurs en verkochten ze pins aan twee euro in het café. Zo konden ook mensen die geen toegang hebben tot online betalingsverkeer toch mee deel uitmaken van een online crowdfundingcampagne.

Iedereen die op een of andere manier bijdroeg op werd levenslang lid van de 'vriendenclub' van La Rose Blanche. Sinds de growfunding-campagne komt deze maandelijks samen in het café en dat mondt vaak uit in een rebetikoconcert dat tot in de vroege uurtjes doorgaat.

DO-IT-YOURSELF: START EEN CROWDFUNDINGSPROJECT

JE PROJECTIDEE

Alles begint steeds met een goed idee. Maar een idee alleen is niet voldoende om een grote en diverse groep mensen te dynamiseren en te overtuigen. Zo moet jij eerst en vooral duidelijk weten wat je precies wil vooraleer je anderen kan gaan overtuigen. Maak je projectidee dus eerst zo concreet en tastbaar mogelijk.

Maar daarnaast moet de andere jouw idee ook voor zichzelf relevant vinden. Je zal gemakkelijker steun vinden voor je project als er een bepaalde urgentie of noodzaak aan verbonden is, bijvoorbeeld als je een historisch pand wil redden van de sloop. Daarnaast is ook de lokale dimensie zeer belangrijk. Je project moet een meerwaarde betekenen voor de directe omgeving van de schenkers. Vraag jezelf dus af of je project inspeelt op een lokaal actueel thema, opportuniteit of uitdaging en onderzoek hoe de schenkers zich kunnen identificeren met jouw project.

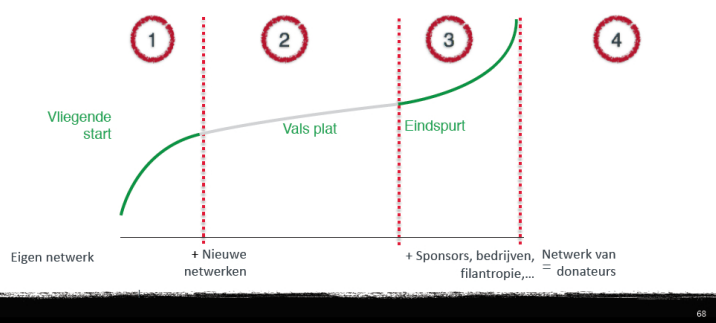
Eigenlijk moet je tijdens een crowdfunding continu mensen van allerlei slag overtuigen om jouw project hier en nu te steunen. What's in it for me? is een vraag die je zeer vaak zal horen. Je hebt dus nood aan een overtuigende case.

Daarnaast geven de investeerders je hun geld in alle vertrouwen. Het is dan ook noodzakelijk om heel transparant en duidelijk te zijn waaraan je het geld zal spenderen om deze waardevolle vertrouwensrelatie niet te schenden.

NETWERKANALYSE

Bij de netwerkanalyse probeer je op voorhand in te schatten op wie je kan rekenen voor je crowdfundingactie en hoe je een brede groep mensen kan aanspreken en overtuigen.

Een degelijke netwerkanalyse die je voor de aanvang van je project uitvoert, vergroot in grote mate de slaagkansen van je project. Naast het uitzoeken van welke groepen je kan aanspreken kan je hieraan ook je communicatie koppelen. Je bepaalt met andere woorden de timing van wanneer je welke groep aanspreekt en schrijft zo op voorhand het ideale scenario uit van je crowdfundingactie.

FASE 1: DE VLIEGENDE START

Wanneer je jouw project lanceert ga je vooral steunen op je directe omgeving en bij uitbreiding het netwerk van je directe omgeving. Hierbij gaat het dus om mensen die je rechtstreeks kan aanspreken zoals je familie, vrienden, raad van bestuur, burens, publiek, enzovoort. Het is in deze fase heel belangrijk dat er veel dynamiek is rond het project en dat je vooral de mensen rondom je enthousiasmeert en je hen aanzet om dit ook te doen in hun omgeving zodat je kan genieten van een sneeuwbaaleffect. Door dit dynamisme zal je na verloop van tijd ook nieuwe netwerken kunnen aanspreken. Ideaal haal je binnen deze fase reeds 20 tot 30 procent van je streefbedrag binnen. Hiermee bewijs je eigenlijk dat er een lokaal draagvlak is voor je project wat het relevantie en bestaansrecht geeft. Dit is uitermate noodzakelijk voor de volgende fases. Zo niet dan riskeer je te stranden op het 'vals plat'.

FASE 2: VALS PLAT

Na de eerste dynamiek van de lancering van je project komt er sowieso een stagnering. Je brede directe omgeving werd reeds geëngageerd. Nu komt het er vooral op aan om nieuwe netwerken aan te spreken zowel online als offline. Als je een sociale noodzaak kan koppelen aan je project dan heb je in deze fase een voordeel. Nadat je door de dynamiek van de eerste fase hebt bewezen dat er een draagvlak en bijgevolg ook een basisbudget is voor je project zal je gemakkelijker nieuwe netwerken kunnen vormen en verbinden. Probeer bewust na te denken wie er allemaal in je project geïnteresseerd kan zijn en voor welke reden. Probeer ook andere verenigingen, groepen, ondernemingen en fondsen te betrekken. Gelijkaardige organisaties of groepen kunnen er namelijk belang bij hebben dat je project slaagt en kunnen mee communiceren naar hun publiek toe.

FASE 3: DE EINDSPURT

Tijdens de eindspurt zet je alles op alles om je bestaande netwerken nog een laatste maal te engageren maar probeer je vooral enkele grote vissen zoals grotere organisaties en ondernemingen te engageren. Je kan deze grote vissen pas in een later stadium van je project aanspreken omdat je eerst moet bewijzen dat er een draagvlak is voor je project. Daarnaast pakken zij graag uit met het slagen van een project. Als je een bedrijf of een grote sponsor wil overtuigen om zich in te zetten voor je project moet je proberen een win-winsituatie uit te denken. Hierbij zijn de rewards zeer belangrijk.

DE REWARDS

Het bepalen van de rewards of beloningen voor de schenkers zijn bij de participatieve methode enorm belangrijk en het is dan ook cruciaal om dit op voorhand goed uit te denken.

Je wil namelijk verschillende zaken bereiken met je rewards:

- Je wil je projectverhaal uitleggen aan de hand van je rewards.
- Je wil de doelstellingen van je project realiseren via de rewards.
- Tenslotte wil je betrokkenheid creëren tussen de projecthouder en de donateur.

Oltremontano Antwerp heeft tijdens een artist in residence-schap in het KMSKA een crowdfundingcampagne op Growfunding gedaan. De restauratie van een van de topstukken van het museum 'Christus met zingende en musicerende engelen' van Hans Memling liep tegelijkertijd ook op zijn einde. In samenspraak met het restauratieteam van het KMSKA, de musicologen Karel Moens en Hendrik Van den Abeele en artistiek leider Wim Becu, werden de instrumenten van het schilderij in de school voor instrumentenbouw in Puurs gereconstrueerd en nagebouwd. De rewards gingen van een digitale live-opname, tot tickets voor de avant-première en een bezoek aan het depot met het Memlingschilderij.

De rewards bij de hogere bedragen zijn over het algemeen exclusiever en beogen een grotere betrokkenheid of participatie van de schenkers. De hoogste rewards schoei je op de leest van de ondernemingen of grote organisaties die je voor je kar wilt spannen. Zorg voor minimaal 3 en maximaal 5 of 6 verschillende rewards met genoeg diversiteit zodat iedereen binnen zijn mogelijkheden iets kan bijdragen.

CRITERIA REWARDS TER WAARDE VAN 10 EURO

Je hebt deze lage rewards nodig zodat iedereen kan bijdragen aan je project. Zorg dat deze rewards heel makkelijk te realiseren zijn en je project mee in de kijker zetten. Deze type beloningen zijn vooral symbolische bedankingen en hoeven niet veel geldelijke waarde te hebben. Voorbeelden zijn posters of kaartjes van je project aanbieden of uitnodigingen voor het openings-of inhuldigingsfeest met een drankje.

CRITERIA REWARDS TER WAARDE VAN 20 TOT 100 EURO

Binnen deze prijscategorie probeer je verschillende beloningen aan te bieden die nog steeds zeer makkelijk te realiseren zijn maar die een bepaalde betrokkenheid met het project teweegbrengen. Met deze rewards lok je eigenlijk de mensen naar je project en laat je hen er al aan deelnemen. Voorbeelden zijn uitnodigingen voor 2 of meer personen voor het openings-/inhuldigingsfeest met een drankje of een exemplaar van een boek.

CRITERIA REWARDS TER WAARDE VAN 100 TOT 500 EURO

Binnen deze groep beloningen biedt je een uniekere en persoonlijker beleving aan de donateurs die zij mogelijk kunnen delen met hun achterban. Probeer iets aan te bieden vanuit je eigen organisatie of project dat aan de schenker een meerwaarde biedt. Voorbeelden zijn een workshop, rondleiding of privé-evenement op een unieke locatie.

CRITERIA REWARDS TER WAARDE VAN 500 TOT 2500 EURO

Zoals eerder aangegeven heb je voor het slagen van je project enkele grote giften nodig. Deze haal je meestal bij grotere verenigingen, bedrijven of filantropie. Deze rewards werk je op maat van de grote sponsors uit en voorzien veelal een hoge participatiegraad. Mogelijk kan je ook na je crowdfunding-

project met deze grote sponsors blijven samenwerken. Probeer dan ook een reward te voorzien die binnen de dienstverlening van je project ligt.

DOELBEDRAG BEREKENEN

Je berekent je doelbedrag door de kostprijs van je project op te tellen met de kostprijs van de rewards en de mogelijke kostprijs voor de dienstverlening van de platformen en communicatie. Hou er wel rekening mee dat als je project niet slaagt je bij de meeste platformen al het geld moet teruggeven aan de schenkers. Wees dus niet te kwistig met het budget voor de rewards en de dienstverlening.

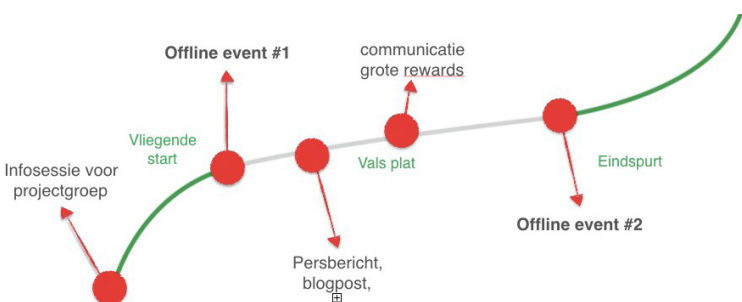
Zoals eerder vermeld is vertrouwen bij een crowdfundingproject heel belangrijk. Je hangt volledig af van de goodwill van mensen die een bedrag schenken omdat ze in je project geloven. Verbreek dit vertrouwen niet en vraag daarom enkel wat je nodig hebt om je project te realiseren. Wees ook transparant en duidelijk met wat je met het geld gaat doen. Zo niet dan riskeer je je netwerk, dat je met bloed, zweet en tranen hebt opgebouwd, op te blazen en de geloofwaardigheid van crowdfunding onderuit te halen.

LOOPTIJD VAN JE PROJECT BEPALEN.

Voorzie een periode van minimaal 30 tot maximaal 90 dagen voor je project afhankelijk van de grootte van het doelbedrag. Een project dat te lang duurt kan gaan vervelen en het zal niet lukken om de noodzakelijke dynamiek hoog te houden.

COMMUNICATIEPLAN

Volgens de verschillende fases in je crowdfundingactie ga je op een andere manier communiceren met je publiek. Zo communiceer je offline en vrij rechtstreeks met je directe achterban terwijl je de nieuwe netwerken eerder online via sociale media en dergelijke gaat bevragen. Plan ook zeker 2 offline evenementen in zodat je je netwerk samen kan brengen en hen kan laten proeven van die aanstekelijke dynamiek die er rond een project heerst.

NA AFLOOP

Het is uitermate belangrijk om alle schenkers na afloop uitdrukkelijk te bedanken en transparant te blijven communiceren over wat je gaat doen met het geld. Ook als je het doelbedrag niet hebt bereikt, communiceer je hier het best open over. Probeer regelmatig updates te geven over de vorderingen van je project en zorg ervoor dat alle beloofde rewards gerealiseerd kunnen worden. Via sociale crowdfunding kan je op een unieke wijze een verbinding maken met je publiek en hen het gevoel geven er echt deel van uit te maken. Het is dan ook zeer belangrijk om deze waardevolle banden te onderhouden zodat je erfgoed nog zeer lang gedagen zal worden.

Hanne Lahousse
Data-analyste en projectcoach Growfunding

Frederik Lamote
Algemeen directeur Growfunding
<https://www.growfunding.be>

Auteur
Katlijn Vanhulle
Stichting Open Kerken / Erfgoed in de Praktijk

EINDNOTEN

1. Erfgoed in de Praktijk is het gezamenlijk vormingsaanbod van Heemkunde Vlaanderen, FARO, Herita, Open Kerken, Familiekunde Vlaanderen en Davidsfonds. In het kader van een aantal evenementen Open Monumentendag, Erfgoeddag, Open Kerkenweekend en Nacht van de Geschiedenis organiseren deze vijf partners sinds een aantal jaar laagdrempelige avondcursussen die de deelnemers aan deze evenementen helpen bij de organisatie van hun activiteiten naar aanleiding van die erfgoedevenementen.

DE ZOEKTOCHT NAAR HET OORLOGSVERLEDEN

Archieven over de bestraffing van collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog

‘Geachte heer, Ik schrijf u deze mail met een verzoek om informatie. Ik ben zelf geboren te Duffel, België, maar woon nu in Nederland. Mijn oom, de broer van wijlen mijn moeder, is tijdens de Tweede Wereldoorlog bij de SS geweest. Ik weet niet bij welke afdeling. Volgens mijn moeder is hij na de oorlog geïnterneerd geweest in Merksplas [...]. Ik ben sinds jaren bezig de oorlogsgeschiedenis van mijn familie langs beide kanten op te zoeken. Ik zou u vriendelijk willen vragen of in uw archief een dossier is van mijn oom en of er een mogelijkheid bestaat dit dossier (eventueel beperkt) te mogen inkijken?’

Dit uittreksel uit een mail gericht aan het Rijksarchief illustreert dat (klein)kinderen of familieleden ook vandaag nog op zoek gaan naar de juiste toedracht van het oorlogsverleden. Onder meer nabestaanden van personen die na de Tweede Wereldoorlog in aanraking komen met de bestraffing van collaboratie zijn op zoek naar informatie. Die zoektocht is echter niet altijd even makkelijk. Hoe de bestraffing van de collaboratie in België verliep en welke archiefwegen bewandeld kunnen worden in de zoektocht naar informatie, wordt in deze bijdrage bondig uiteengezet.¹

DE BESTRAFFING VAN DE COLLABORATIE NA DE TWEDE WERELDOORLOG

Op 2 september 1944 overschrijden de geallieerde troepen vanuit Frankrijk de Belgische grens. Het land heeft er dan ruim vier jaar Duitse bezetting opzitten, met alle ontberingen waarmee dat

gepaard gaat: de algemene achteruitgang van de levensomstandigheden, onder meer door de voedselschaarste, de verplichte tewerkstelling vanaf oktober 1942, de harde repressie ten aanzien van andersdenkenden, de deportaties van Joden, het dodelijke politieke geweld en de schade aan eigendommen. De bevrijding lokt dan ook grote vreugde-uitbarstingen bij de bevolking uit. Een ontlasting na jaren van verdrukking die, ondanks het feit dat de grote meerderheid van de bevolking niet collaboreert, noch in het verzet zit, vele gezinnen treft.

De publieke opinie roept na de bevrijding in september 1944 om een snelle en strenge bestraffing van collaborateurs. Bij de bevrijding is het land sterk gepolariseerd. Dat valt onder meer af te leiden uit het aantal doden dat rechtsreeks het gevolg is van de oorlogssituatie. Het verzet dooft in totaal vanaf midden 1942 tot aan de bevrijding ongeveer 850 collaborateurs. Dat aantal staat in schril contrast met de circa 14.100 politieke gevangenen die om het leven komen, de 240 door de Duitse bezetter gefusilleerde gijzelaars, de circa 150 door collaborateurs omgebrachte personen en de circa 25.000 raciaal vervolgd, waaronder Joden, zigeuners en homoseksuelen die de oorlog niet overleven.

De militaire bijdrage van het verzet is beperkt en kortstondig. Dat komt door het ijtempo waarin de geallieerden het land bevrijden. Door die snelle opmars komt het land niet in een langdurig machtsvacuüm terecht, maar vele verzetslui leggen zich niet zomaar neer bij een ondergeschikte rol. In sommige gemeenten zullen ongedisciplineerde

groepen eigengereid optreden. De aanwezigheid van verzetslui die pas zeer laat bij een verzetsorganisatie aansluiten, de zogenaamde 'Septemberweerstanders', is daar niet vreemd aan. 'Zwarten' worden opgepakt, mishandeld, opgesloten in gevangnissen en interneringscentra en hun eigendommen worden geplunderd en/of vernield. Politie en rijkswacht, die in normale omstandigheden instaan voor de ordehandhaving, zijn onvoldoende gewapend om hiertegen op te treden. Er vallen zelfs hier en daar dodelijke slachtoffers onder de (vermeende) collaborateurs. De bevolking zal zich twee maal tegen hen keren. Een eerste maal na de bevrijding in september-oktober 1944 en een tweede keer bij de terugkeer van de gedeporteerden en voortvluchtige verdachten bij de overgave van nazi-Duitsland in mei 1945. Het exacte aantal is niet gekend, maar schommelt vermoedelijk tussen de vijftig en de honderd. Hoe dan ook is de situatie niet te vergelijken met Frankrijk, waar duizenden mensen na de bevrijding omkomen. Het toont aan dat de straatrepressie in België niet uitzonderlijk

is. Maar de beelden van kaalgeschoren vrouwen, plunderingen en opgesloten verdachten in dierenkooien bepalen lang het collectieve beeld van een 'ontspoorde' repressie.

De volks- en straatrepressie drukt een grote stempel op zowel de persoonlijke ervaring als op de collectieve herinnering. De bestraffing van samenwerking met de vijand is echter vooral een zaak van de overheid. Het is een juridische procedure die in tegenstelling tot de straatrepressie en de zuiveringen in de privésector veel sporen nalaat in de archieven. De bevolking eist van de overheid dat ze collaborateurs voor hun landverraad hard aanpakt. Dat zal ze uiteindelijk doen op vier manieren. Ten eerste berechten de militaire rechtbanken (de krijgsraden en krijgshoven) de gevallen van militaire, economische en zwaardere vormen van politieke samenwerking met de vijand en verklikkingszaken. Ten tweede treft de burgerlijke epuratie via de lijsten van de krijgsauiditeurs de minder zware collaborateurs. Ten derde worden ambtenaren en politieke mandatarissen

ARRONDISSEMENTEN	KRIJGSRADEN						KRIJGSHOF	
	september 1944	mei 1945	februari 1946	mei-juli 1947	september 1948	oktober 1949		
Antwerpen	Antwerpen						Antwerpen	
Turnhout	Turnhout			Antwerpen				
Mechelen	Mechelen			Antwerpen				
Brussel	Brussel						Brussel	
Leuven	Brussel	Leuven			Brussel			
Nijvel	Brussel	Nijvel			Brussel			
Bergen	Bergen							
Charleroi	Charleroi	Bergen						
Doornik	Bergen	Doornik	Bergen					
Dendermonde	Gent						Gent	
Gent	Gent							
Oudenaarde	Gent							
Brugge	Brugge				Gent			
Ieper	Brugge	Ieper			Brugge	Gent		
Kortrijk	Brugge	Kortrijk			Brugge	Gent		
Veurne	Brugge				Gent			
Hoei	Luik							Luik
Luik	Luik							
Verviers	Verviers			Luik				
Eupen	Verviers		Eupen	Luik				
Malmédy	Verviers		Malmédy	Luik				
Dinant	Namen					Luik		
Namen	Namen					Luik		
Aarlen	Aarlen			Namen		Luik		
Marche-en-Famenne	Aarlen			Namen		Luik		
Neufchâteau	Aarlen			Namen		Luik		
Hasselt	Hasselt				Luik			
Tongeren	Hasselt	Tongeren		Hasselt	Luik			

Bron: K. Aerts, D. Luyten, B. Willems e.a., *Was opa een nazi?*, 70.

uit hun ambt ontzet door de administratieve zuivering. Tenslotte verliezen van incivisme verdachte personen bepaalde politieke en/of burgerlijke rechten omdat burgemeesters of politiecommissarissen weigeren een bewijs van burgertrouw af te leveren.

HET MILITAIRE GERECHT EN DE BESTRAFFING VAN COLLABORATIE

Het kloppend hart van de overheidsrepressie is het militaire gerecht. De krijgsauditeurs leggen samen met hun substituten dossiers aan en verwijzen, indien er voldoende bewijzen zijn, de zaak door naar de krijgsraad. Die spreekt een vonnis uit in eerste aanleg. Op het hoogtepunt zijn er 21 krijgsraden tegelijk werkzaam. De kleinere krijgsraden bestaan slechts voor een korte periode (zie tabel).

In totaal legt het militaire gerecht circa 405.000 dossiers aan voor collaboratie. Dat lijkt veel, maar elke klacht, hoe miniem ook, wordt geregistreerd. Tegen sommige personen lopen verschillende klachten en er zijn ook tal van klachten tegen onbekenden. Het aantal geregistreerde dossiers staat met andere woorden niet gelijk aan het aantal van collaboratie verdachte personen. Niet alle geopende zaken leiden tot een veroordeling. Zo worden een kleine 60.000 personen die tijdens de bezetting vrijwillig naar Duitsland gaan om er te werken, door het militaire gerecht ongemoeid gelaten, alhoewel dit volgens de strafwet bestraft had kunnen worden.

De meeste klachten worden zonder gevolg geklasseerd of leiden tot een buitenvervolgstelling door een gebrek aan bewijzen. Uiteindelijk komen tot eind 1949 circa 58.000 beklagden voor het militair gerecht waarbij circa 53.000 personen een veroordeling oplopen, 4.736 worden vrijgesproken en 399 worden geïnterneerd als maatregel van sociaal verweer.

In ongeveer 15.400 gevallen of 28 procent gaat een veroordeelde tegen de uitspraak van de krijgsraad in beroep bij een krijgshof. Daarvan zijn er tijdens de repressieperiode vier (zie tabel): het krijgshof van Gent als beroepshof voor de krijgsraden uit de provincies Oost- en West-Vlaanderen, het krijgshof van Antwerpen voor de krijgsraden van Antwerpen en Turnhout, het krijgshof van Brussel voor de Nederlandstaligen van de Brusselse krijgsraad en de krijgsraden van Leuven en Mechelen en voor de Franstaligen van de Brusselse krijgsraad en de krijgsraden van Nijvel, Doornik, Bergen en Charleroi. Het krijgshof van Luik is er voor de Nederlands-

taligen van de krijgsraden van Hasselt en Tongeren en voor de Franstaligen van de krijgsraden van Luik, Verviers, Namen, Eupen, Malmédy en Aarlen.

VEROORDELINGEN OP BASIS VAN ARTIKELS 113, 115, 118BIS EN/OF 121BIS VAN HET STRAFWETBOEK

Het merendeel van de dossiers die de krijgsraden behandelen, betreffen zaken van militaire collaboratie. Die wordt op basis van artikel 113 van het Strafwetboek vervolgd. Deze vorm van samenwerking met de vijand is het makkelijkst te bewijzen omdat de meesten tijdens de oorlog een uniform dragen. In totaal veroordeelt het militaire gerecht ongeveer 32.000 personen voor wapendracht tegen België, of 60 procent van alle veroordeelde collaborateurs. Het begrip militaire collaboratie dekt echter vele ladingen, omdat elk lid van een Duitse militaire of paramilitaire organisatie als 'wapendrager' wordt beschouwd, dus niet alleen de Oostfronters, maar ook de Fabriekswachter die in België blijft of de ongeveer 350 vrijwilligsters van het *Deutsches Rotes Kreuz*. In het strafwetboek is militaire collaboratie met andere woorden niet uitsluitend in termen van 'wapendracht' gedefinieerd. Ook het uitvoeren van vervoers-, arbeids- of bewakingsopdrachten voor de vijand vallen hier onder.

© Algemeen Rijksarchief

In één op de drie gevallen is militaire collaboratie niet de enige aanklacht tegen de betrokkene. Militaire collaboratie komt in de meeste gevallen voor in combinatie met politieke samenwerking met de vijand. Die wordt bestraft op basis van artikel 118bis van het Strafwetboek. De krijgsraden veroordelen uiteindelijk 23.987 personen voor politieke collaboratie, al dan niet in combinatie met andere vormen van samenwerking met de vijand. De grote discrepantie tussen het aantal geopende dossiers (177.217) en het aantal veroordeelden is te verklaren door het feit dat het militaire gerecht zich in hoofdzaak richt op leidinggevendenden of personen met kaderfuncties en op actieve propagandisten. De minder zware gevallen van politieke collaboratie, zoals een louter lidmaatschap van een collaborerende politieke partij, worden op een andere manier gestraft. Zij verliezen tal van rechten omdat ze op de lijsten van de krijgsauditeurs komen te staan (zie verder).

De bredere inbedding van politieke collaborerende partijen zoals het V.N.V. en DeVlag in Vlaanderen in vergelijking met Wallonië (Rex) verklaren het verschil tussen beide landsdelen in het aantal voor politieke collaboratie veroordeelden. Het aantal veroordeelden in verhouding tot het bevolkingsaantal ligt in Vlaanderen immers dubbel zo hoog dan in Franstalig België: respectievelijk 3,70 en 1,72 per duizend inwoners. Al dient gezegd dat er ook duidelijke verschillen zijn binnen elk landsgedeelte. Zo telt de provincie Luxemburg een relatief hoog aantal veroordeelden met drie inwoners op duizend, terwijl dit in de provincie Namen slechts 1,39 per duizend is. In de Oostkantons zijn dan weer 19,43 veroordeelden per duizend inwoners te noteren. Dat valt onder meer te verklaren door de systematische nazificatie na de annexatie in 1940.

© Algemeen Rijksarchief

In totaal spreekt het militaire gerecht 4.003 veroordelingen uit op basis van artikel 115 van het Strafwetboek. Dat wil zeggen dat 7,5 procent een veroordeling oploopt voor economische collaboratie. Die is echter zeer verscheiden. Dat kunnen personen zijn die arbeiders ronselen voor tewerkstelling in Duitsland. Doorgaans zijn het personeelsleden van het Rijksarbeidsambt, de *Werbstellen* of *Zivildahnder*, die na de invoering van de verplichte tewerkstelling in oktober 1942 jacht maken op werkweigeraars. Anderzijds veroordeelt het militaire gerecht ook industriëlen, grote en kleine ondernemers of handelaars die zaken doen met of voor rekening van de Duitsers. Van deze laatste categorie - de economische collaborateurs in strikte zin - zijn er 1.060 personen door het militaire gerecht gevonnist, van wie ongeveer 65 procent Vlamingen zijn. Dat komt omdat er in vergelijking met Wallonië meer kleine bedrijven zijn, zodat er potentieel meer kans op vervolging en dus veroordeling is. Daarenboven liggen in Vlaanderen talrijke Duitse kazernes en vliegvelden, waar veel werk is en kunnen lokale ondernemers tevens profiteren van de bouwwerkzaamheden aan de *Atlantikwall* aan de kust. De zware nijverheden zijn dan weer meer in Wallonië gevestigd. De grootschalige bedrijven, zoals de steenkoolmijnen, blijken minder hinder te ondervinden van de repressie.

Omdat verklikking moeilijk te bewijzen is, spreekt het militaire gerecht relatief veel beschuldigen vrij. De 32.485 door het militaire gerecht geopende dossiers, leveren 8.179 veroordelingen op. Hiervan zijn 4.101 vonnissen uitsluitend op basis van artikel 121bis van het Strafwetboek uitgesproken. In de rest

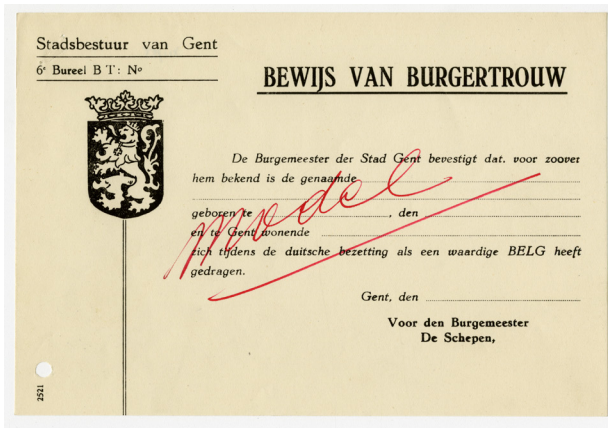
van de gevallen is verklikking slechts een deel van de aanklacht. Bij deze vorm van collaboratie zijn ook beduidend meer vrouwen betrokken dan bij de andere vormen van collaboratie. In zestig procent van de gevallen is de veroordeelde immers een vrouw. Bij alle andere vormen van collaboratie veroordeelt de rechtbank overwegend (jonge) mannen.

BURGERLIJKE EPURATIE, ADMINISTRATIEVE ZUIVERING EN BEWIJZEN VAN BURGERTROUW

Dat het militaire gerecht 405.000 dossiers opent, maar uiteindelijk slechts ongeveer 53.000 personen veroordeelt, toont aan dat niet elk geval van collaboratie de gerechtelijke procedure doorloopt. Om de krijgsraden te ontlasten voorziet de overheid in andere manieren om lichtere vormen van collaboratie te sanctioneren, ook al is er geen veroordeling door het militaire gerecht. Dat gebeurt ten eerste via de burgerlijke epuratie. Het zijn de krijgsauditeurs die hier één jaar na de bevrijding het initiatief nemen op basis van de besluitwet van 19 september 1945. Op de burgerlijke epuratie komt veel kritiek omdat de krijgsauditeurs autonoom beslissen wie op de 'epuratielijst' komt te staan en bijgevolg burgerlijke en politieke rechten verliest. Vooral het levenslange karakter van de sanctie wekt veel ongenoegen, zodat vanaf 1948 ongeveer de helft van de gevallen via corrigerende maatregelen en via de rechtbanken van eerste aanleg hun verloren rechten terugkrijgen.

De administratieve zuivering of het verwijderen van ambtenaren en politieke mandatarissen die er tijdens de bezetting een pro-Duitse houding op nahouden, is een complex gegeven. Bovendien zijn er geen exacte cijfergegevens bekend die de impact ervan kunnen duiden. Een heel scala van gedragingen, variërend van vrijwillige samenwerking met de vijand tot het louter tegemoetkomen aan de wensen en eisen van de bezetter moest na de oorlog onderzocht worden. De verschillende administraties bepalen grotendeels zelf de regels. Het gaat hierbij om een interne administratieve tuchtsanctie waarbij het doorgaans collega's van de betrokkene zijn die dit gedrag in onderzoekscommissies beoordelen. Het is evenwel de hiërarchische overheid die uiteindelijk de sanctie uitspreekt. Die is afhankelijk van de zwaarte van de collaboratie en kan gaan van een berisping, schorsing, inhouding van de wedde of tot ontslag.

Tot slot is ook het al dan niet uitreiken van een bewijs van burgertrouw door de burgemeester of politiecommissaris een element in de bestraffing van de collaboratie. Het bezit van dit getuigschrift is nodig om niet uitgesloten te worden van bepaalde diensten en voordelen van de overheid. Al snel eist ook de privésector het voorleggen van dit bewijs. De criteria voor het weigeren van de uitreiking van een bewijs van burgertrouw zijn echter zeer vaag en bijgevolg is de kans op willekeur groot. Pas een jaar na de bevrijding komen de eerste richtlijnen. Aan door de krijgsraden veroordeelde collaborateurs, leden van Duitsgezinde bewegingen, uit hun ambt ontzette mandatarissen en ambtenaren, maar ook geïnterneerde personen die nog niet veroordeeld zijn, of iemand die vaagweg een pro-Duitse houding aanneemt tijdens de bezetting mag geen bewijs van burgertrouw afgeleverd worden. Dat document is evenwel vereist bij onder meer de inschrijving in het handelsregister, het behoud van een verkeersvergunning, het besturen van taxi's of begrafenismotoren, het afsluiten van contracten met openbare diensten, de inschrijving in het rijksonderwijs enzovoort. Wie wil genieten van een pensioen als oorlogsslachtoffer, het recht wil bekomen voor een premie of een goedkope lening voor de bouw of de aankoop van een huis, of wil deelnemen aan overheidsexamens moet een bewijs van burgertrouw kunnen voorleggen. Het weigeren ervan is dus een middel om collaborateurs maatschappelijk uit te sluiten. Op 1 augustus 1946 hebben de gemeenten met meer dan 20.000 inwoners reeds 1.309.875 getuigschriften uitgereikt. Over het aantal geweigerde bewijzen van burgertrouw, tasten we echter volledig in het duister. Pas vanaf 18 juni 1946 kan beroep aangetekend worden tegen een weigering. Dat kan bij de provinciale beroepscommissies. Die ontvangen op 1 januari 1947 bezwaarschriften van 1.069 personen. In 43 procent van de gevallen maken de provinciale beroepscommissies de negatieve beslissingen van de burgemeesters of politiecommissarissen ongedaan.

© Stadsarchief Gent

HET ENE GEVAL IS HET ANDERE NIET: HET INDIVIDUELE COLLABORATIETRAJECT EN DE SPOREN IN DE ARCHIEVEN

De overheidsrepressie heeft een massa archieven nagelaten. Geschoolde historici vinden nog wel hun weg naar de bronnen, maar wie geen historische opleiding heeft genoten weet vaak maar moeizaam de juiste informatie op te sporen. Daarenboven is de raadpleging van sommige archieven aan beperkingen onderworpen. Dat is met name zo voor de strafdossiers van de militaire rechtbanken. Alhoewel deze dossiers recent allemaal aan het Rijksarchief zijn overgedragen, berust het beheer van deze archieven nog steeds bij het College van procureurs-generaal. Nabestaanden krijgen van dit college niet altijd toegang tot de strafdossiers. Al kan de vraag natuurlijk steeds schriftelijk gesteld worden (College van procureurs-generaal, Dienst Archiefbeheer, Ernest Allardstraat 42, 1000 Brussel).

Wie wil nagaan of er een strafdossier van het militaire gerecht bewaard is gebleven, kan in eerste instantie steeds een mail sturen naar het Algemeen Rijksarchief 2 - Depot Joseph Cuvelier (agr_ar_2@arch.be).

De beperkte omvang van dit artikel laat het niet toe om hier alle mogelijke scenario's en archiefbronnen aan bod te laten komen. Meer gedetailleerde uitleg is te vinden in het boek *Was opa een nazi?* Op basis van de huidige stand van het wetenschappelijk onderzoek weet de lezer aan de hand van 27 bronfiches welke informatie hij/zij in welke bron kan terugvinden. Wie heeft bepaalde bronnen

aangemaakt, wat is daarin te vinden, waar zijn die bronnen te raadplegen en mogen die bronnen vrij geraadpleegd worden? Dat zijn de kernvragen die in het boek telkens per bron aan bod komen. Hier presenteer ik twee mogelijke collaboratietrajecten en wat de mogelijke alternatieve bronnen zijn voor de strafdossiers van de krijgsraad. Een meer volledig overzicht van de bronnen is uiteraard in het boek te lezen.

SCENARIO 1

Laten we vooreerst terugkeren naar de vraag die in de hierboven vermelde mail werd gesteld. De vraagsteller beschikt duidelijk over fragmentarische informatie, die al dan niet verkregen is uit mondelinge overlevering of geschreven documenten. Twee elementen springen in het oog. De betrokkene was lid van Waffen-SS en zat blijkbaar na de oorlog vast in Merksplas. Wie op basis van artikel 113 voor wapendracht tegen België een veroordeling oploopt, komt na de oorlog inderdaad vaak in de interneringscentra van Beverlo of Merksplas terecht. Die interneringscentra zijn opgericht omdat de bestaande gevangenissen onvoldoende capaciteit hebben. Om die reden worden vele van collaboratie verdachte en later veroordeelde personen opgesloten in een interneringscentrum.

De gevangenisadministratie legt in principe van elke gevangene een opsluitingsdossier aan. Dit dossier verhuist telkens met de gevangene mee. In dit concrete geval is de kans dus groot dat in de archieven van het interneringscentrum van Merksplas het opsluitingsdossier van de gezochte persoon te vinden is. Op basis van de gegevens uit dit dossier kan je te weten komen waar en wanneer iemand na de oorlog opgesloten zit, voor welke feiten hij/zij vast zit en welke krijgsraad een eventuele veroordeling uitspreekt. Het opsluitingsdossier bevat voornamelijk gegevens over de periode van opsluiting, maar kan ook aanknopingspunten aanreiken voor een verdere zoektocht.

A

CATEGORIE : *B.V. 267*
CATEGORIE :

1672

Date de l'expiration de la peine : *23-5-49*
Datum van het verstrijken der straf . . . : *16-10-1949*

755

DOSSIER D'ÉCROU
OPSLUITINGSDOSSIER

VOORSTEL VAN ONTSLAG
DE *24/4* 1947

NOM ET PRÉNOMS . . . : [REDACTED]
NAAM EN VOORNAMEN :

lectyloscopé . . . . . à la prison de . . . . . le . . . . .
(ingetrokken genomen) . . . . . in de gevangenis te . . . . . den
fotographié . . . . .
fotografeerd . . . . .

fiche de contrôle transmise le . . . . .
controle-fiche overgemaakt den . . . . .

A séjourné à l'annexe psychiatrique . . . : (1)
Verbleef in de psychiatrische afdeling : (1)

la . . . . . au	tot	(prison à . . . . .)
son . . . . . au	tot	(gevangenis te . . . . .)
la . . . . . au	tot	(prison à . . . . .)
son . . . . . au	tot	(gevangenis te . . . . .)
la . . . . . au	tot	(prison à . . . . .)
son . . . . . au	tot	(gevangenis te . . . . .)

La détention a pris fin, à la prison de . . . . . I.C. Hemiksem . . . . . le 7/7/47
De hechtis eindigde, in de gevangenis te . . . . . den . . . . .

Recht : *vonnis vrij M.B. 1/7/47 lict. B.L.I. n. 10487*

Le libéré a déclaré se rendre à . . . . . *Gebruik Brusselsteming 386*
De ontslagene heeft verklaard zich te begeven naar . . . . .

(1) Remarques dont il convient de prendre note pour mémoire. Indiquera des renseignements à fournir page 3.
(1) Inlichtingen waarvan promemorie, nota dicit genomen. Datzin verband met de op bladzijde 3 te verschaffen inlichtingen.

N 45

© Rijksarchief Antwerpen-Beveren

Bij een veroordeling is het militaire gerecht in het geding. De krijgsraden veroordelen op basis van de door de krijgsauditeurs aangereikte bewijzen die in het strafdossier vermeld staan. Van elke veroordeelde is in principe een strafdossier bewaard gebleven. De krijgsraden vellen vonnissen, de krijgshoven arresten. Die zijn gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad*. Hierin is het evenwel moeilijk zoeken, omdat de datum van het vonnis en/of arrest en de datum van publicatie in het *Belgisch Staatsblad* soms ver uiteen liggen en er niet op naam kan gezocht worden. Anderzijds bevat elk dossier bevat doorgaans een afschrift van het vonnis of arrest.

Wie veroordeeld is tot een vrijheidsstraf zit die in de meeste gevallen niet volledig uit. Het verlenen van een vervroegde invrijheidstelling en/of genade betekent voor de meeste gevangenen een verkorting van hun zittijd. Daar waar de strafdossiers van het krijgsgerecht moeilijk raadpleegbaar zijn, kunnen de dossiers inzake voorlopige of voorwaardelijke invrijheidstelling en de genadedossier - na de

ondertekening van een onderzoeksverklaring die de aanvrager ertoe verbindt de privacywetgeving na te leven - in de leeszaal van het Algemeen Rijksarchief in Brussel geraadpleegd worden. In het dossier van voorwaardelijke of vervroegde invrijheidstelling is informatie terug te vinden over de feiten die aanleiding hebben gegeven tot de veroordeling, de strafmaat, het gedrag van de gevangene gedurende zijn/haar opsluiting, een reclasseringsplan en rapporten van de sociale dienst. Op die manier is een goed zicht te krijgen op de sociale en familiale context van de veroordeelde. Dezelfde informatie is min of meer terug te vinden in het genadedossier. Dit dossier wordt opgemaakt van zodra de veroordeelde genade vraagt, hetzij aan de koning of een lid van de koninklijke familie of via een minister of het parket. Het doel is een kwijtschelding, vermindering of verandering van de straf te bekomen. Wie van het College van procureurs-generaal geen inzage krijgt in het strafdossier, kan dus via deze bronnen al heel wat te weten komen.

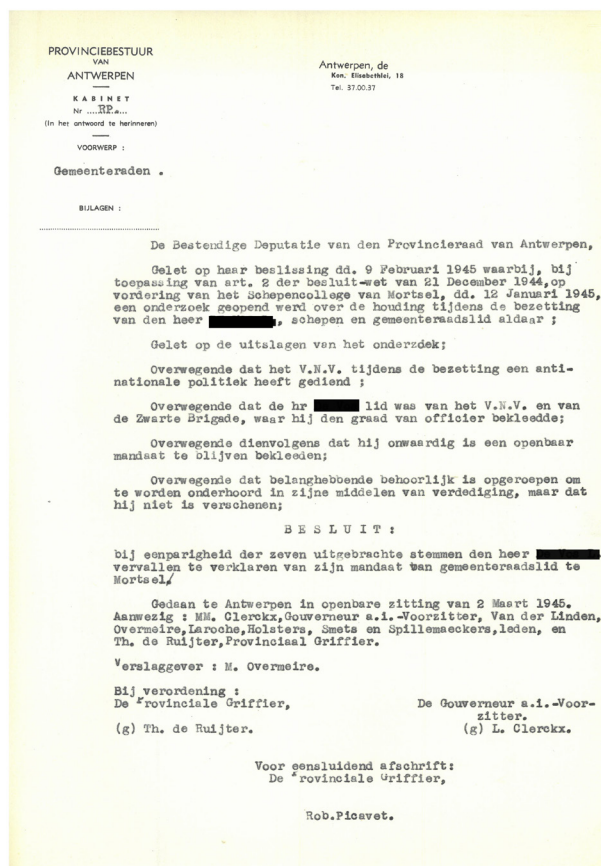
SCENARIO 2

Niet elk door het krijgsauditoraat geopend dossier leidt tot een veroordeling door de krijgsgaad. De meeste zaken worden ofwel zonder gevolg geklasseerd (geseponeerd) ofwel is de betrokkene buitenvervolgung gesteld. De kans is groot dat er voor deze niet-veroordeelden toch een dossier bestaat in de archieven van het krijgsauditoraat. Helaas is het College van procureurs-generaal voor deze dossiers erg terughoudend voor het verlenen van inzage. Stopt dan hier de zoektocht? Ook nu weer zijn er alternatieve bronnen die (deel-)aspecten van een collaboratietraject kunnen belichten. Laten we daarom inzoomen op een tweede (hypothetisch) scenario.

Na de bevrijding komt een gemeenteonderwijzer in een interneringskamp terecht. Hij zit daar omdat hij verdacht wordt tijdens de bezetting een pro-Duitse houding te hebben aangenomen. Op basis van de besluitwet van 12 oktober 1918 kunnen van collaboratie verdachte personen met een administratieve interneringsmaatregel opgesloten worden, ook als dat een vage aanklacht is. Al snel kampen de interneringscentra en gevangnissen met een overbevolking. Wie opgesloten zit, verkeert vaak in een juridische onzekerheid. Speciale commissies, de zogenaamde Consultatieve Commissies of Commissies van Advies, worden vanaf eind september

1944 opgericht. Ze buigen zich tot april 1946 over de vraag of de opgeslotene in aanmerking komt om vrijgelaten te worden, of hij/zij effectief onder aanhoudingsmandaat moet geplaatst worden. Indien het krijgsauditoraat nog geen onderzoek heeft ingesteld, kan de Consultatieve Commissie dat zelf doen. Zij kan daarvoor een beroep doen op de lokale ordediensten en/of de burgemeester. De dossiers van de Consultatieve Commissies kunnen antwoorden geven op volgende vragen²: wat was de houding van de geïnterneerde tijdens de bezetting? Was hij lid van een collaborerende partij? Voerde hij/zij propaganda voor de bezetter? Als blijkt dat de betrokkene niks strafbaar heeft gedaan of de feiten te licht wegen voor een strafrechtelijke vervolging voor de krijgsraad, adviseren de commissies in de meeste gevallen de vrijlating. Dit impliceert echter niet dat wie vrijkomt geen enkele sanctie oploopt. In vele gevallen verliezen velen via de burgerlijk epuratie bepaalde burgerlijke en politieke rechten.

Het is de krijgsauditeur die beslist of iemand die niet veroordeeld is, ook zijn burgerlijke en politieke rechten verliest. Hij of zij komt dan op de zogenaamde 'epuratielijst van de krijgsauditeur' te staan. Die lijsten - eigenlijk zijn het registers - bevinden zich in de archieven van de krijgsauditoraten. Maar net zoals de strafdossiers, vallen ook deze archieven onder de bevoegdheid van het College van procureurs-generaal. Wie zich tegen een beslissing van de krijgsauditeur wil verzetten, kan daarvoor beroep aantekenen bij de burgerlijke rechtbank en vervolgens bij het hof van beroep. Daardoor zijn er ook in de archieven van de rechtbanken van eerste aanleg en de hoven van beroep epuratedossiers en registers met vonnissen of arresten inzake epuratiezaken te vinden.³ Op die manier is informatie te vinden over een persoon die nooit is veroordeeld, maar die wel zijn/haar rechten (tijdelijk) verliest.

© Rijksarchieef Antwerpen-Beveren

In deze tweede case, is de betrokkene een onderwijzer in een gemeenteschool. Op alle bestuurlijke niveaus - dus ook op het lokale - zal een administratieve zuivering plaatsvinden. Elke ambtenaar wiens houding tijdens de bezetting ter discussie staat, zal administratiefrechtelijk beoordeeld worden. Het resultaat is dat veel ambtenaren, maar ook burgemeesters of schepenen hun ambt verliezen. Over het gemeentelijk onderwijzend personeel neemt bijvoorbeeld het college van burgemeesters en schepenen een beslissing. Normaliter vind je daarover gegevens in de notulen van dit college of de gemeenteraad. Maar omdat de provincie de toezichhoudende overheid is, speelt zij een belangrijke rol in de administratieve zuivering van de lokale mandatarissen en ambtenaren. De archieven van de provincies bevatten dan ook heel wat epuratedossiers die in het kader van de administratieve zuivering zijn opgesteld⁴.

Ondanks de hoge drempels die er zijn voor niet-historici om eigentijdse en objectieve informatie te vinden over een familielid dat tijdens de jaren 1940-1945 de kant van de bezetter kiest, en het feit dat de archieven van het militaire gerecht maar

moeizaam raadpleegbaar zijn, zijn er alternatieven die toch afdoende antwoorden kunnen bieden op onopgeloste vragen. Onder meer ook op de vraag of opa nu al dan niet een verstokte nazi was?

© Lannoo

Bart Willems
Archivaris in het Belgisch Rijksarchief

Coauteur en -redacteur van het boek *Was opa een nazi?*

EINDNOTEN

1. Meer gedetailleerde gegevens zijn te lezen in het recent uitgegeven boek van K. Aerts e.a., *Was opa een nazi? Speuren naar het oorlogsverleden* (Tielt 2017). In de beredeneerde bibliografie in dit boek vind je de meest recente en relevante literatuur over de bestrafing van de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog.
2. De dossiers van de Consultatieve Commissies bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief en in de verschillende depots van de Rijksarchieven in de provincies.
3. Ook de archieven van de rechtbanken van eerste aanleg en de hoven van beroep bevinden zich in de verschillende depots van de Rijksarchieven in de provincies. Epuratiedossiers, vonnissen en arresten van burgerlijke rechtbanken en hoven van beroep zijn raadpleegbaar na de ondertekening van een onderzoeksverklaring die de aanvrager ertoe verbindt de privacywetgeving na te leven.
4. Vooral voor de provincies Antwerpen (Rijksarchief Antwerpen-Beveren) en Oost-Vlaanderen (Rijksarchief Gent) zijn de epuratiedossiers goed geïnteriseerd.

HET KADASTER LAAT IN ZIJN KAARTEN KIJKEN

De vele onderzoeksmogelijkheden van het 'primitief' kadaster

Het Rijksarchief heeft in mei 2017 een onlinecollectie kadastrale kaarten en -documenten gelanceerd, die in totaal zo'n 85.000 scans omvat. In dit artikel verneem je meer over het ontstaan van het kadaster, de inhoud van de collectie en de vele onderzoeksmogelijkheden die deze collectie in combinatie met andere bronnen biedt.

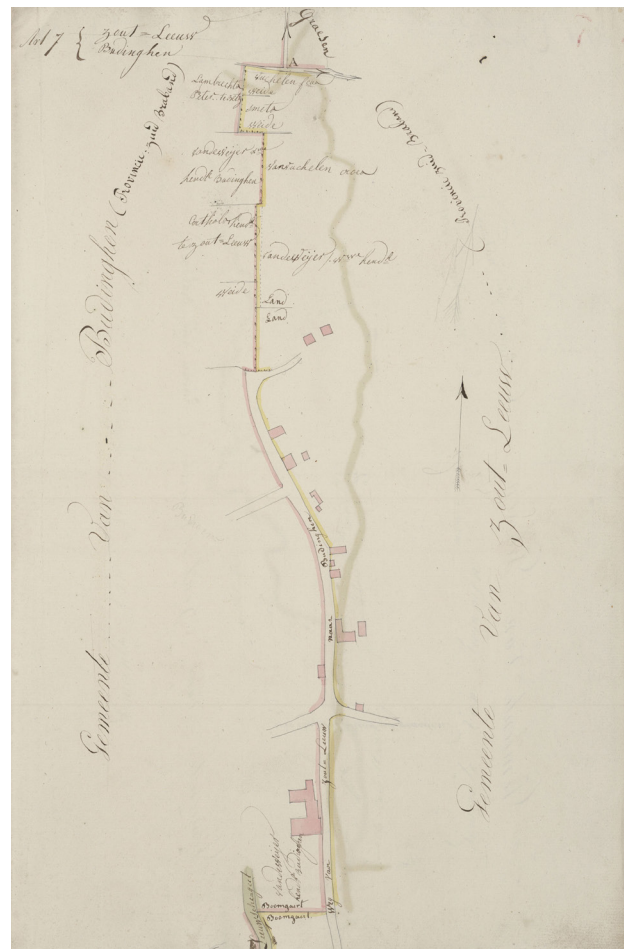
1 DE COMPLEXE GESCHIEDENIS VAN HET PRIMITIEF KADASTER

Iedereen kent wel het kadaster, het openbaar register van alle gebouwen en gronden en hun eigenaars. Minder bekend is dat de start van het kadaster zich omstreeks 1800 situeert en het schatplichtig is aan de ideeën van de Franse Revolutie. De 'gelijkheid' in de bekende slogan 'vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid' sloeg immers ook op fiscale gelijkheid: eigenaars op een rechtvaardige manier belasten op hun onroerende inkomsten.

Het in kaart brengen en waarderen van alle individuele eigendommen en het oplijsten van hun eigenaars zou meerdere decennia in beslag nemen. Het was dan ook een titanenwerk: voor de eerste maal in de geschiedenis werd heel het grondgebied tot op perceelniveau in kaart gebracht. Eerdere kaarten hanteerden een grotere schaal en toonden bijgevolg minder details of gaven slechts een beperkt aantal percelen op een meer gedetailleerde schaal weer.

De kadastrale kaarten werden per gemeente en per sectie opgesteld. De eerste taak van een landmeter van het kadaster was dus het vastleggen van de gemeentegrenzen via een proces-verbaal van afpaling: samen met de belastingcontroleur en de burgemeesters van de betrokken gemeenten volgde hij het traject van de gemeentegrenzen en maakte hij

een schets van elke grens tussen twee gemeenten. Bij gebrek aan natuurlijke of vaste grenzen moest de schets de eigenaars en aard vermelden van de terreinen op de grens.

Voorbeeld van een schets: de gemeentegrens tussen Zoutleeuw en Budingen. (© Rijksarchief)

De volgende stap was de verdere onderverdeling van het grondgebied van de meeste gemeenten in secties om het op voldoende grote schaal te kun-

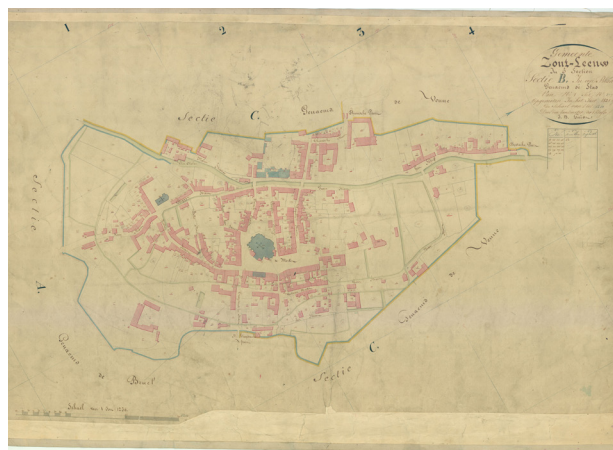
nen weergeven. De landmeter legde die kadastrale secties vast in een proces-verbaal, doorgaans in hetzelfde als dat van de gemeentegrenzen, soms in een afzonderlijk formulier. Het aantal secties varieerde naargelang de totale oppervlakte en hun grenzen volgden in de mate van het mogelijke stromen en wegen. De secties werden aangeduid met een letter (sectie A, B, C...) en indien mogelijk door een lokale benaming, zoals de naam van een dorp of wijk.

Nadien was er de uittekening van een lokaal driehoeksnet voor de opmaak van de kadastrale kaarten. Voor het correct opmeten en in kaart brengen van een groter gebied was het immers noodzakelijk om te beschikken over grondslagpunten. Dit zijn door het gehele gebied gelegen punten, zoals kerktorens of speciaal daarvoor aangebrachte punten, waarvan de ligging ten opzichte van elkaar bekend is. Het was lange tijd veel eenvoudiger om nauwkeurig hoeken te meten, dan lange afstanden te meten: is van een driehoek één zijde en tenminste twee hoeken bekend, dan kunnen de andere hoek en de andere zijden eenvoudig berekend worden. De landmeter moest de resultaten van zijn waarnemingen en berekeningen en de gemeten afstanden in een register noteren en in een schets op schaal 1/50.000 uittekenen.

Tot slot volgde de opmeting van de individuele percelen op het niveau van de sectie via één of meerdere kaartbladen. De kaartbladen zijn doorgaans op schaal 1/1.250 of 1/2.500, maar er zijn ook afwijkingen. Sommige kaartbladen met grote, beboste percelen zijn op schaal 1/5.000. Sommige stadscentra, zoals Brussel, zijn dan weer op schaal 1/1.000 of 1/500. Percelen zijn binnen elke sectie genummerd van 1 tot n - doorgaans, maar niet altijd - in spiraalvorm van links naar rechts en van noord naar oost, zuid en west om te eindigen in het centrum. De nummers verwijzen naar kadastrale tafels en leggers met informatie over de eigenaar(s). Interessant om weten is dat de opdeling in secties en bladen van een gemeente in een verzamelkaart wordt weergegeven. Die is opgesteld op schaal 1/10.000 en biedt een overzicht van de gemeente, haar opdeling in secties en de eventuele opdeling van secties in genummerde kaartbladen.

Voorbeeld van een verzamelkaart: Zoutleeuw, met aanduiding van de secties. (© Rijksarchief)

Voorbeeld van een kadastrale kaart: Zoutleeuw, sectie B 'de Stadt', percelen 1 tot 377. (© Rijksarchief)

Het kleurige kadaster

De primitieve kadastrale kaarten zijn visueel aantrekkelijk door het gebruik van verschillende kleuren. Maar die kleuren hebben ook een betekenis. Publieke gebouwen zijn blauw ingekleurd, privégebouwen karmijnrood. Rivieren en vijvers waren watergroen, maar deze kleur is vandaag de dag vervaagd tot lichtblauw. Bij de verzamelkaarten wijzen de in verschillende kleuren aangeduide strepen op de grenzen van de secties en de zwarte strepen op de grenzen van de kaartbladen. Grenzen van gehuchten en bosgebieden worden aangegeven door strepen met dezelfde kleur als deze van secties, maar dan fijner.

De eerste opmetingen voor het nieuwe kadaster gingen overal in het Franse Keizerrijk van start in 1808, waar ook onze regio toen tot behoorde. Na een onderbreking tijdens de turbulente jaren 1814-1815 werden de opmetingen hernomen en gedurende de hele Hollandse periode verder uitgevoerd, tot in september 1830 de Belgische revolutie losbarstte. Op het moment van de Belgische onafhankelijkheid was quasi het gehele grondgebied in kaart gebracht met kadasterkaarten uit de periode 1808-1830. Het merendeel van de kaarten is evenwel gebaseerd op opmetingen uit de periode 1826-1830. Omdat de toestand op het terrein geëvolueerd was, dienden na de Belgische onafhankelijkheid niet alleen de opmetingen afgerond, maar ook de kaarten en de gegevens over het kadastraal inkomen geactualiseerd te worden. Voor België werd het 'primitief' (in de betekenis van 'eerste', 'oorspronkelijke') kadaster uiteindelijk in 1834 bekrachtigd. Uitzonderingen waren de provincies Limburg en Luxemburg, waar door uitblijvende vrede met Nederland het veldwerk pas in 1844 afgerond kon worden.

2 HET PRIMITIEF KADASTER ONLINE

Na 1834-1844 bewaarde de administratie van het kadaster – nu de Administratie Opmetingen en Waarderingen binnen de Algemene Administratie van de Patrimoniumdocumentatie van de Federale Overheidsdienst Financiën – alle documenten van het primitief kadaster, zowel om de oorspronkelijke toestand van een perceel te kennen als om latere wijzigingen te kunnen documenteren. Naarmate de tijd verstreek, verwierven de stukken ook een

historische waarde, als vroeg-negentiende-eeuwse momentopname van het landschap, van steden, dorpen en wijken en van gronden en gebouwen net vóór de negentiende- en twintigste-eeuwse industrialisering, verstedelijking en grootschalige infrastructuurwerken. De stukken waren echter om praktische redenen amper of niet toegankelijk voor buitenstaanders, waardoor onderzoekers zich moesten behelpen met ander, vaak recenter en minder gedetailleerd materiaal. De bekendste zijn de Popp-kaarten, die tussen 1842 en 1879 door de Brugse drukker-uitgever Philippe Chrétien Popp uitgegeven werden en gebaseerd zijn op de originele kadastrale kaarten.

Hierin komt verandering nu een belangrijk deel van het primitief kadasterarchief door Patrimoniumdocumentatie ingescand is en dankzij tussenkomst van het Rijksarchief via verschillende kanalen online geraadpleegd kan worden. Concreet omvat de collectie zowel 23.423 scans van primitieve kadastrale kaarten als 61.530 scans van de processen-verbaal van afpaling. Raadpleging is op verschillende manieren mogelijk. De kadastrale kaarten en de processen-verbaal kunnen via de zoekrobot van het Rijksarchief op <http://search.arch.be> zowel hiërarchisch als op trefwoord opgezocht en vervolgens bekeken worden. De raadpleging is gratis en vereist alleen een persoonlijk account. Daarnaast kunnen de kadastrale kaarten geografisch opgezocht worden via Cartesius op www.cartesius.be (zoekterm 'primitief', eventueel in combinatie met AND gemeentenaam: bijvoorbeeld primitief AND Aalst).

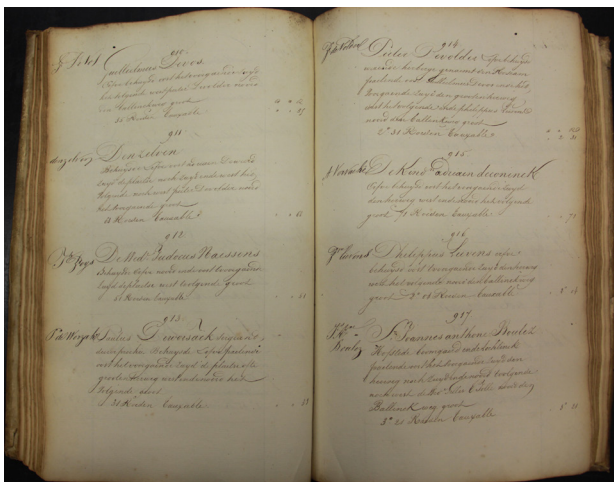
Een logische vraag is waar je de informatie over de eigenaars van percelen kan vinden. De originele primitieve tafels en leggers zijn nog niet gedigitaliseerd en bijgevolg nog niet naar het Rijksarchief overgebracht: onderzoekers moeten zich dus wenden tot het bevoegde Centrum Opmetingen en Waarderingen van de FOD Financiën, dat in de mate van het mogelijke historische onderzoeksvragen tracht te behandelen. Mogelijke alternatieven zijn de in sommige gevallen wel naar het Rijksarchief overgebrachte 1) microfilms van deze tafels en leggers of 2) de eventueel bewaard gebleven exemplaren van de controlekantoren. De toestand verschilt echter van Rijksarchief tot Rijksarchief: je checkt dit dus best door de zoekrobot van het Rijksarchief te raadplegen en/of bij het betrokken Rijksarchief na te vragen. Een eenvoudiger alternatief zijn en blij-

ven de eveneens door Popp uitgegeven leggers (zie daarvoor onder meer het PoppKad-project van de Universiteit Gent op http://www.poppkad.ugent.be/poppkad_start.php).

3 DE VELE ONDERZOEKSVRAGEN VAN DE KADASTERKAART

Laten we nu de onderzoeksmogelijkheden aankaarten. Kaarten worden in de eerste plaats gewaardeerd voor hun visuele aantrekkingskracht. Wie is nooit verdwaald in het landschap dat door kleuren, lijnen en symbolen wordt vormgegeven? Een fraai getekende oude kaart wordt al snel ingekaderd en aan de muur bevestigd. Vaak wordt daarbij vergeten dat kaarten ook een schat aan informatie bevatten voor historisch en dus ook heemkundig onderzoek. Zo is het bestuderen van de evoluties van het landschap zo goed als onmogelijk zonder gebruik van kaartenmateriaal. Daarnaast kunnen kaarten aangewend worden in het onderzoek naar het ontstaan en de ontwikkeling van lokale gemeenschappen. Ook wie zich aan de studie van zijn familiegeschiedenis wijdt, kan in een kaart onvermoede gegevens vinden. Het spectrum is zo breed, dat we ons hier beperken tot een drietal voorbeelden van onderzoeken op basis van kadastrale kaarten.

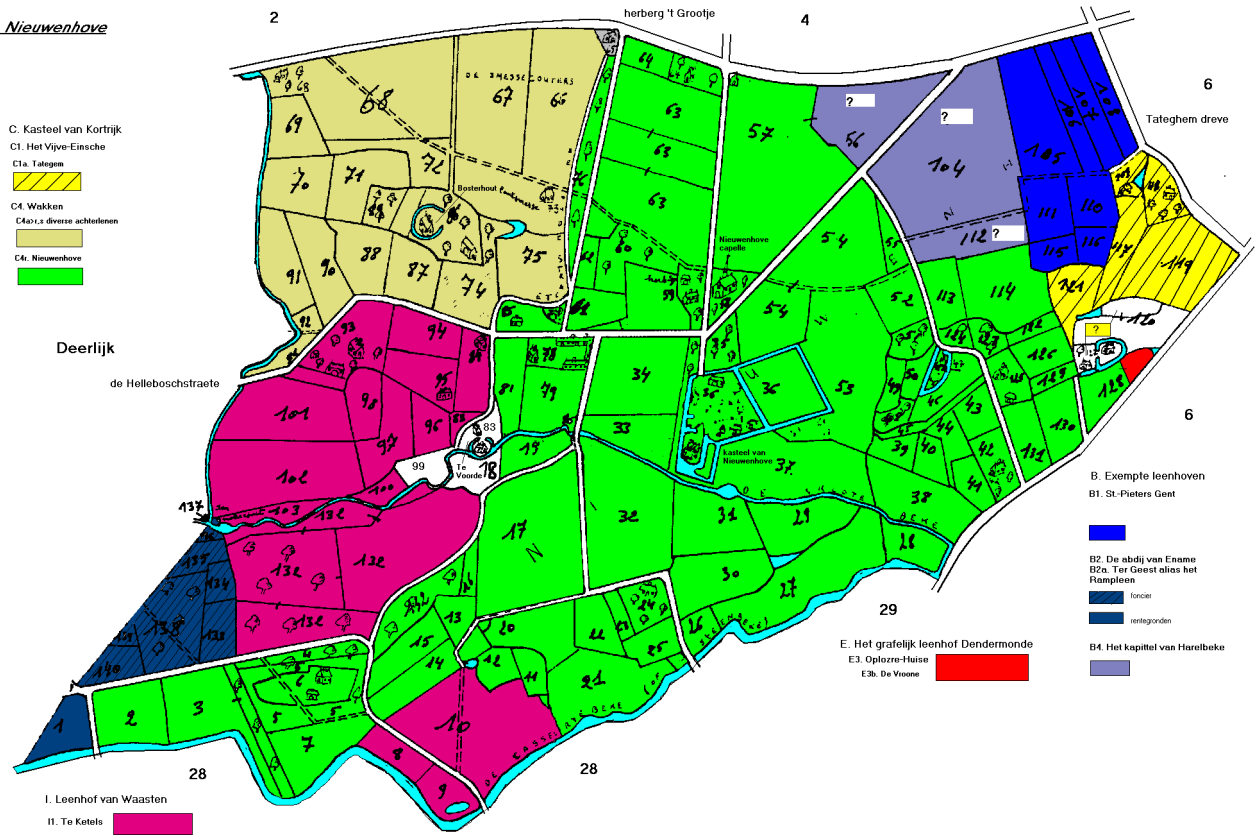

Landboeken zijn de voorlopers van het primitief kadaster. De gegevens die ze bevatten kunnen dan ook uitstekend gecombineerd worden met de kennis die je uit kadastrale kaarten en documenten kan halen. Fragment uit het achttiende-eeuwse landboek van Waregem, met eigenaar, vruchtgebruiker, grondgebruik, ligging en belastbare oppervlakte. (Collectie M. Vandenbroucke)

Het ‘in kaart brengen’ van het grondbezit in het eigen ‘heem’ is een belangrijk heemkundig onder-

zoek. Je kan (pre-)kadastrale kaarten gebruiken om te zoeken wie het bezit in een bepaalde geografische entiteit beheerst. Om dit duidelijker te maken en te vergelijken met de huidige toestand, kan je de ligging van de heerlijke gronden op de kadastrale kaarten uitzetten. Heemkring ‘De Gaverstreke’ onderzoekt bijvoorbeeld het grondbezit in de gemeente Waregem, inclusief de deelgemeenten. De vrijwilligers maken daarvoor gebruik van twee achttiende-eeuwse landboeken, kadastrale gegevens uit 1801 en de Popp-kaart, die voor Waregem en omstreken uit 1852 dateert. Op basis van deze gegevens tekende een geoefende vrijwilliger een kaart: die werd vervolgens aangevuld met diverse gegevens uit allerlei pre-kadastrale bronnen, zoals rente- en cijnsboeken. Elke heerlijkheid krijgt een bepaalde kleur en de percelen de nummers van hun vermelding in de landboeken van 1732 en 1758 (omdat Waregem in twee kasselrijen lag, zijn er ook twee landboeken). Dit betekent dat de perceelsgrenzen een extrapolatie zijn van de grenzen op de honderd jaar jongere kadastrale kaart. Het resultaat, dat de kring nog steeds aanvult, is op [http://users.telenet.be/degaverstreke/KadastraleGegevens\(1\).html](http://users.telenet.be/degaverstreke/KadastraleGegevens(1).html) te raadplegen. Gelijkaardige voorbeelden zijn ook op <https://bekegem.be/in-tekst/ommelopers/> van Bekegems Erfgoed te vinden. Voor een ander voorbeeld verwijzen we naar onze noorderburen, waar Heemkring Molenheide uit het Brabantse Gilze eenzelfde soort oefening doet en die ter beschikking stelt op <http://www.heemkringmolenheide.nl/over-heemkring-molenheide/werkgroepen/digitaliseren-kadasterkaart/>. De kaarten van het primitief kadaster bevatten, vergeleken met de ‘commerciële’ Popp-kaarten, veel minder onnauwkeurigheden. Voor de heemkundig onderzoeker kunnen ze dan ook als basis gebruikt worden om (de evolutie van) het grondbezit op te tekenen. Bewerkingen kunnen als illustratiemateriaal en houvast dienen voor het oplijsten van grondeigenaars. Concreet kan je over verschillende periodes (bijvoorbeeld specifieke momenten in de geschiedenis), op de kadasterkaart gebaseerde kaarten met het grondbezit opmaken. Op dezelfde manier waarop je het grondbezit ‘in kaart’ kan brengen, kan je dit ook doen voor het grondgebruik. Zo kan je op de kadasterkaarten aanduiden welk perceel op welke manier (als akkerland, hooiland, weide, boomgaard of bos) in cultuur werd gebracht. En ook hier, mits creatief omgaan met de gewijzigde perceelsgrenzen, kan je teruggaan in de tijd en dezelfde oefening doen op

1. Nieuwenhove

Vrijwilligers van heemkring De Gaverstreke vervaardigden eigen kaarten waarop ze de feodale eigendommen inkleurden. (Collectie De Gaverstreke)

basis van gegevens uit oude land-, rente- of cijnsboeken. En misschien zijn er nog mogelijkheden, die enkelingen al hebben verkend, maar waarvan wij (nog) geen weet hebben.

Je kan de kadastrale kaart ook gebruiken als basis voor een lokaal huizenonderzoek. Op de kadastrale kaart staan alle woningen duidelijk aangegeven. Hun ligging kan met de huidige situatie in een heem of dorp vergeleken worden en op die manier kan de ontwikkeling van de bewoning in een bepaalde woonkern bestudeerd worden. Zijn de woningen vergroot of daarentegen verdwenen, is een woonkern verschoven of ingekrompen? Mogelijk nog interessanter is om de situering van de woningen te vergelijken met ouder kaartmateriaal, zoals achttiende-eeuwse landboeken met kaartmateriaal, of andere lokale pre-kadastrale kaarten. Je kan de waarde van de huizen nagaan in belastingregisters en op zoek gaan naar de eigenaars. Ronny Ostyn vertrekt voor zijn onderzoek naar de Tieltse woningen van het 20ste-penningcohier (1572), het landboek van Tielt-binnen (1635) en een achttiende-eeuwse vernieuwing van datzelfde landboek

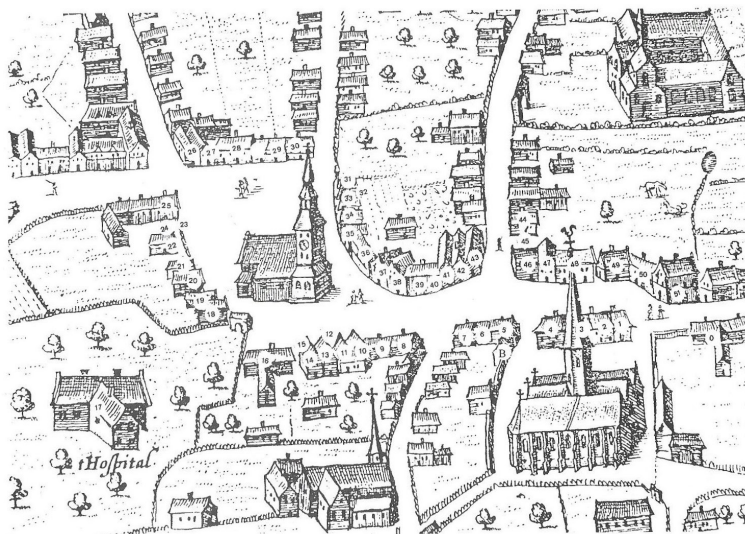
(1732). Hij vult dat verder aan met gegevens uit het disregister (1462), een toelichting bij een kleinere pre-kadastrale kaart uit 1616, een graantelling (1709) en de stadsrekeningen. Op die manier kan hij per huis dat op een stadsplan uit 1641-1644 staat vermeld, een kleine geschiedenis samenstellen, met inbegrip van een overzicht van de eigenaars. De drie ijkpunten 1572, 1635 en 1732 zijn cruciaal. In het eerste jaartal stond het gebied rond Tielt aan de vooravond van godsdiensttroubelen en oorlogsgeweld en had de pest de bevolking nog niet gedecimeerd of op de vlucht gejaagd. Het tweede jaartal situeert zich tussen de hoogconjunctuur tijdens het Twaalfjarig Bestand en de verwoesting van de stad door Franse militairen op het einde van de Tachtigjarige Oorlog. Het derde jaartal geeft een beeld van de stad aan de vooravond van de grootste demografische expansie uit haar geschiedenis. Voor eigen stad of dorp kunnen gelijkaardige ijkmomenten bepaald worden en vervolgens mogelijke onderzoeksvragen beantwoord worden. Wie bezat een huis in de dorpskern, hoe evolueerde dat bezit, waar stonden de duurste huizen? Op welke wijze beïnvloeden lokale breuk- of

crisismomenten de ontwikkeling van woonkernen? De kadastrale kaarten van 1834/1844 zijn een perfect vertrekpunt, dicht bij de huidige toestand dan een zeventiende- of achttiende-eeuwse kaart. Deze kunnen makkelijker vergeleken worden met een moderne topografische kaart, gezien ze veel minder afwijkingen vertonen. Dezelfde oefening kan je doen voor molens of industriële gebouwen (brouwerijen). Eenmaal alle leggers worden vrijgegeven, zal de onderzoekwaarde van de kaarten enkel verder toenemen.

Fragment van de Popp-kaart van Tiel, met de selectie van enkele percelen. Deze percelen vormen een van de zerken of wijken van Tiel, waarvan in het zeventiende-eeuwse landboek van Tiel-buiten telkens een afzonderlijke kaart werd gemaakt. Je kan op zo 'n kaart de percelen van de kadastrale kaart projecteren (rechts) om op die manier een beter beeld te krijgen van de situering. (Collectie Martijn Vandenbroucke)

Een huizenstudie kan ook verder uitgebreid worden tot een volwaardige socio-economische studie over een gemeente of dorp. Je kan de eerder aangehaalde gegevens over grondbezit en -gebruik immers combineren met data over de bevolking en welvaart van een dorp. Het primitief kadaster deelt elke woning in een bepaalde kadastrale klasse in: hoe hoger de klasse, hoe minder waardevol de woning. Deze woningen kunnen vervolgens op de kadastrale kaart aangeduid worden, zodat je in één oogopslag kan zien waar de hoogst belaste, en dus mooiste en grootste, huizen te vinden zijn. Voor het West-Vlaamse plattelandsdorp Deerlijk is bijvoorbeeld per kadastrale sectie een statistiek van de huizen opgesteld, die vervolgens gebruikt werd om de gemiddelde waarde én oppervlakte van huizen (en gronden) te berekenen. Dit wordt aangevuld met gegevens over de bewoners van deze huizen: hoeveel mensen wonen in een bepaalde woning, wat is hun sociale achtergrond (beroep)? Kadastrale gegevens onthullen de eigenaars van de woningen en percelen: bij gebrek aan toegang tot de tafels en leggers van het primitief kadaster kan daarvoor nog steeds beroep worden gedaan op de door Popp uitgegeven leggers. De conclusie voor Deerlijk is dat een kleine groep bemiddelden, vaak van buiten het dorp, het grootste deel van de huizen en gronden bezit. Het overgrote deel van de woningen wordt dus verhuurd. Tijdens de bevolkingscrisis van 1830-1855 verlaten ruim een vierde van de inwoners het dorp. Via de kadastrale gegevens werd nagegaan wie deze mensen zijn en vastgesteld dat

Huis nr. 10 De Vier Heemskinderen		DR319, PK165, KS, LB111, GT, SR
1466	Huis vernield.	
1571	Adriaen Lansins	
Ca. 1585	Door brand vernield	
1585	Jan Cruycke x Marie Van Schillebeke (ijzerhandelaar, smid, kapelmeester, ontvanger)	
Na 1614	Lucas Cruycke x Josyne Pieters	
1616	Bebouwd perceel	
1634	Louis Succaet x Elisabeth De Smet	
1635	Jan Blancaert, de jonge x Jacomyne Van Gyseghem Pauwels Vermeulen x Suzanne Beke (x Pieter De Clercq) De weduwe Suzanne Beke en kinderen van Pieter De Clercq	
1709	Jan Vergote x de weduwe van Jan De Vildere	
Ca. 1718	Maria Cruycke, de wed. Joannes Lambrecht (schepen, linnenhandelaar)	
1732	Maria Cruycke, de weduwe van Joannes Lambrecht	

Schets van de markt van Tiel, op basis van het zeventiende-eeuwse stadsplan van de stad, met alle huizen, genummerd van 1 tot 51. Per huis, zoals bijvoorbeeld huisnummer 10, kan op basis van enkele goed gekozen bronnen, een gedetailleerde geschiedenis opgemaakt worden. (Collectie De Roede van Tiel)

vooral kleine en armoedige huizen werden verlaten. Ook kan nagegaan worden op welke grond (type, maar ook kwaliteit) deze huizen staan. Een wat creatievere oefening is om op basis van de kadastrale kaart en met behulp van een tekenprogramma, zoals SketchUp, een 3D-weergave op te maken.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
1	A	554	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	land		74 80	5	17 20	
2	A	580	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	buis		0 78	12	0 64	18
3	A	581	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	land		96 10	5	8 30	
4	B	48	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	tun		5 20	2	4 98	
5	B	49	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	buis		5 34	8	4 38	69
6	B	50	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	molen		4 30	2	3 53	248
7	B	51	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	land		88 90	4	34 76	
8	B	52	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	land		80 00	4	32 00	
9	B	53	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	buis		0 42	11	0 34	30
10	B	54	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	tun		15 30	2	12 55	
11	B	73	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	land		80 10	3	42 45	
12	B	147	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	land		5 50	4	2 20	
13	B	148	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	windgraadmolen		6 80	2	5 58	248
14	B	149	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	buis		4 40	7	3 61	
15	B	150	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	land		20 10	4	8 04	
16	B	158	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	hooiland		67 60	3	28 39	
17	B	164	85 De Clerc, Leo	molenaar	Deerlyck	land		72 00	3	38 16	
18											

Aan de hand van kadastrale documenten kan je de rijkdom en het bezit van een belangrijke beroepsgroep als de molenaars onderzoeken. Molen Ter Geest en ter Zande in Deerlijk is midden negentiende eeuw eigendom van molenaar Leo de Clerc, die nog een tweede molen en heel wat grond in de gemeente bezat. (Collectie Martijn Vandenbroucke)

4 CONCLUSIE

Voor een goed onderbouwde studie van de ontwikkeling van je heem, stad of dorp is gedetailleerd kaartenmateriaal onontbeerlijk. De kaarten van het 'primitief kadaster' vormen een unieke bron, die het voeren van een dergelijk heemkundig onderzoek erg vergemakkelijkt. De vrijgave en digitale publicatie van de kaarten is voor de heemkundige onderzoeker dan ook een kans om nieuwe paden te bewandelen en kennis van het heem te vergroten.

**Martijn Vandenbroucke, bestuurslid
Heemkring Dorp en Toren Deerlijk**

**Geert Leloup, werkleider
Algemeen Rijksarchief**

5 BIBLIOGRAFIE

A. Coenen, G. Leloup en M. Trigalet, *Inventaris van de primitieve plannen van het kadaster* (Brussel, 2016). Online raadpleegbaar op http://search.arch.be/ead/BE-A0550_007345_007065_DUT.

A. Coenen, G. Leloup en M. Trigalet, *Inventaris van de processen-verbaal van de affalingen van gemeenten* (Brussel, 2017). Online raadpleegbaar op http://search.arch.be/ead/BE-A0550_007502_007197_DUT.

P. De Reu, *De geschiedenis van de Algemene Administratie van de Patrimoniumdocumentatie. Organisatie, bevoegdheden, ambtsgebieden, archiefvorming (1796-2006)* (Brussel, 2011).

P. De Reu, *Kopen en verkopen van vastgoed (1795 tot heden)* (Brussel, 2013).

R. Nijssen, 'Minder geriefelijke huizen van hout en leem getimmerd: schrijven over wonen en werken in de Limburgse gemeenten in 1842 en 1843', *Bladwijzer. Wegwijs met Heemkunde Vlaanderen*, 6 (2013) 1-13.

R. Ostyn, 'De huizen bij het Tieltse marktplein: hun eigenaars en bewoners (15de-18de eeuw)', *De Roeve van Tielt*, 2 (2011) 1-244.

M. Preneel, 'Op de grens van het archiefperceel. De bewogen geschiedenis van het archief van het Belgische kadaster', in: *Liber Amicorum Coppens Herman* (Brussel, 2007) 291-301.

W. Ronsijn, *De kadasterkaarten van Popp, een sleutel tot uw lokale geschiedenis. Historische geografie van Aarschot, Asse, Halle en Tienen aan de hand van de kadasterkaarten van Popp* (Leuven, 2007).

M. Vandenbroucke, 'Deerlijk 1829-1852: een blik op de materiële welvaart van een dorp in een pasgeboren land', *De Gaverstreke*, XLIII (2015) 277-303.

J. Verhelst, *De documenten uit de ontstaansperiode van het moderne kadaster en van de grondbelasting (1790 - 1835)* (Brussel, 1982).

A. Zoete, *De documenten in omloop bij het Belgisch Kadaster (1835 - 1975)* (Brussel, 1979).

Website <http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/>.

Aan de slag met de geschiedenis en HET ERFGOED VAN BEDRIJVEN

Het erfgoed van bedrijven staat tegenwoordig weer volop in de kijker. Sinds 2014 proberen verschillende Vlaamse erfgoedorganisaties, onder impuls van het expertisecentrum ETWIE, het thema op de kaart te zetten en bedrijven te sensibiliseren om aandacht te hebben voor hun geschiedenis en erfgoed. Om dit erfgoed ook bij het grote publiek bekend te maken, werd onlangs het prachtige boek *Eeuwen ondernemen* gepubliceerd.

Ook bedrijven hebben meer en meer de wens om het eigen verleden beter te kennen en dit te kunnen vertellen. Een lange geschiedenis straalt namelijk vertrouwen, authenticiteit en herkenbaarheid uit, en dat willen bedrijven dus graag in de verf zetten. Aangezien de meeste bedrijven lokaal verankerd zijn, zijn heemkundige kringen vaak goed geplaatst om in te spelen op de kansen die deze hernieuwde interesse voor bedrijfserfgoed biedt.

EEUWEN ONDERNEMEN, DAT IS NIET ALLEDAAGS!

Bedrijven die honderd kaarsjes of meer mogen uitblazen, zijn bijzonder. Vaak begonnen als een eenmanszaak of een kleine onderneming, zijn ze gegroeid

en trotseerden ze een aantal grote maatschappelijke en economische uitdagingen. Ze wisten zich noodgedwongen aan te passen aan veranderende omstandigheden, of ze zorgden met innovaties voor een frisse wind in hun sector. Dankzij het rijke verleden van die bedrijven gaan achter de poorten van hun fabriekshallen en de deuren van hun kantoren interessante verhalen schuil.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld Nederland bestaat voor ons land nog geen overzicht van ondernemingen die al meer dan honderd jaar actief zijn. Daarom ging ETWIE samen met verschillende partners op zoek naar bedrijven in Vlaanderen en Brussel die al meer dan een eeuw bestaan. Via onderzoek in diverse bronnen en databanken en oproepen in de erfgoedsector of het netwerk van werkgeversorganisatie VOKA, stelde ETWIE een lijst samen van meer dan 600 ondernemingen die al meer dan een eeuw bestaan.

Het boek *Eeuwen ondernemen* is het eerste resultaat van deze zoektocht. In deze fraai uitgegeven publicatie worden de geschiedenis en het erfgoed van honderd historische bedrijven voorgesteld in woord en beeld. Hoe is het bedrijf ontstaan en welk parcours heeft het afgelegd? Zijn er nog sporen van dit verleden bewaard gebleven? Historische documenten, reclame, foto's, maar ook oude machines, gereedschap, technieken of gebouwen: stuk voor stuk zijn het getuigen van de levensverhalen van de bedrijven.

Met de nieuwe publicatie willen ETWIE en zijn partners het grote publiek laten kennismaken met de boeiende verhalen die schuilen achter de fabriekspoorten in Vlaanderen en Brussel. Tegelijk is het boek een oproep aan de bedrijfswereld en de overheid om in te zetten op dit erfgoed, als belangrijke getuige van eeuwen economische ontwikkelingen.

Het boek '*Eeuwen ondernemen. 100 honderdjarige bedrijven vertellen hun verhaal*' verscheen bij Uitgeverij Snoeck. Het telt 240 pagina's, met meer dan 350 illustraties (hardcover). ISBN: 978-94-6161-412-4.

In deze bijdrage focussen we dus op de samenwerking met actieve bedrijven. We gaan eerst dieper in op de diversiteit van het bedrijfserfgoed, aan de hand van het voorbeeld van de collectie van Agfa-Gevaert. Vervolgens belichten we een aantal praktijkvoorbeelden die inspirerend kunnen zijn voor lokale erfgoedwerkers en het belang dat erfgoed kan hebben in hedendaagse communicatiestrategieën van bedrijven. Tot slot richten we het vizier op 2018 en de kansen die zich aanbieden om rond bedrijfserfgoed en -geschiedenis te werken.

DE DIVERSITEIT VAN BEDRIJFSERFGOED

Wie de geschiedenis van zijn of haar dorp, stad of gemeente bestudeert, zal vroeg of laat ook het pad kruisen van de ondernemingen die er actief waren, en in aanraking komen met het erfgoed van deze bedrijven. Dit erfgoed kan echter heel wat verschillende vormen aannemen. Van de bakstenen fabrieksschoorsteen over het telefoontoestel van de directeur tot de verhalen over de voetbalploeg van het bedrijf... het zijn allemaal elementen die mee het verhaal van het bedrijf schrijven.

Om de diversiteit van het bedrijfserfgoed te illustreren, gaan we hieronder even dieper in op de historische collectie van Agfa-Gevaert, een van de omvangrijkste collecties bedrijfserfgoed in ons land. De collectie werd recent gewaardeerd en herbestemd. Dit traject bracht de inhoud van de verschillende deelcollecties nog beter in beeld.

De historische collectie van Agfa-Gevaert

In 1894 richtte de Antwerpse industrieel Lieven Gevaert een bedrijf op dat onder meer fotopapier zou produceren. In de loop van de 20ste eeuw ontwikkelde Gevaert zich tot een van de grootste fotografiebedrijven ter wereld, zeker na de fusie met het Duitse bedrijf Agfa. De belangrijkste vestiging van het bedrijf is gelegen in Mortsel.

De historische collectie van Agfa-Gevaert heeft haar wortels in de jaren 1960, toen werknemer Laurent Roosens, voormalig diensthoofd wetenschappelijk informatie en documentatie, begon met het verzamelen van 'Gevaertiana'. In 1988 werd in de schoot van het bedrijf het 'Lieven Gevaertarchief' opgericht, dat volledig door vrijwilligers werd uitgebouwd.

Deelcollectie verpakkingen Gevaert-archief, 2017 (Fomu).

De collectie bevat een schat aan roerend erfgoed. Het behelst exemplaren van zowat alle toestellen die het bedrijf in de loop van zijn geschiedenis heeft geproduceerd: camera's, fototoebehoren, scanners, apparatuur en elektronische beeldsystemen, ... Deze producten worden aangevuld met reclame-materiaal, kalenders, verpakkingsmateriaal, ... en een grote deelcollectie audiovisueel materiaal, zoals foto's, video's, dia's, ...

Andere objecten in de collectie werden niet geproduceerd in het bedrijf, maar getuigen wel van de werkomstandigheden in het bedrijf: lampen, telefoontoestellen, maquettes, meubilair, kostuums, vlaggen, sierstenen, poorten en hekkens, grote apparaten voor de automatisering van het verwerkingsproces, glas-in-loodramen, ...

Het papieren bedrijfsarchief bestaat uit fondsen over de persoon Lieven Gevaert, het bedrijf Lieven Gevaert & Cie, de NV Gevaert Photo-Producten en het fusiebedrijf Agfa-Gevaert. Deze bevatten briefwisseling, brochures, patenten, merknamen, octrooien, bouwplannen, jaarrekeningen, gelegenheidsdrukwerk, maar ook de archieven van de talrijke verenigingen die actief waren binnen het bedrijf.

Naast dit roerende erfgoed beschikken historische bedrijven vaak ook nog over onroerend erfgoed. Zo werd de bakstenen fabrieksschoorsteen van Agfa-Gevaert, die dateert uit 1928, onlangs beschermd als monument. Langs alle zijden van de schoorsteen werd de naam van het bedrijf met witte bakstenen duidelijk zichtbaar ingemetseld. De schoorsteen stond dan ook symbool voor de grootsheid van de firma. De woonwijken rond het bedrijf in Mortsels kunnen bovendien beschouwd worden als onroerend erfgoed dat verwijst naar Agfa-Gevaert.

Niet al het bedrijfserfgoed is evenwel tastbaar. Zo hebben de medewerkers van een bedrijf vaak bijzondere kennis van bepaalde technieken. Daarnaast kunnen anekdotes en verhalen over de gebeurtenissen op de werkvloer de geschiedenis van een bedrijf aanvullen of persoonlijker maken. Tijdens het waarderingstraject verzamelde het intergemeentelijk samenwerkingsverband Azura bijvoorbeeld verhalen van oud-werknemers en buurtbewoners over Agfa-Gevaert.

In veel gevallen is het erfgoed van een bedrijf slechts fragmentarisch bewaard. Gelukkig kunnen hiaten in het verhaal vaak worden aangevuld met informatie uit gemeentearchieven, getuigenissen, beelden of objecten die bij oud-medewerkers bewaard bleven of zelfs in collecties van heemkundige kringen terecht zijn gekomen.

De collectie Agfa-Gevaert op waarde geschat

De sluiting van het Varenthof in Mortsels, dat jarenlang onderdak bood aan het omvangrijke Gevaertarchief, creëerde een unieke kans tot herbestemming en ontsluiting van de bedrijfscollectie. De provincie Antwerpen sloot in 2015 met Agfa en het Fotomuseum Antwerpen een intentieverklaring af om de collectie over te nemen. Een herbestemmingstraject voor de collectie drong zich dus op, met als ambitie het unieke industrieel erfgoed van Agfa-Gevaert in de beste omstandigheden te beheeren en te ontsluiten.

‘Herbestemmen zonder waarderen was echter niet mogelijk’, verduidelijkt Ann Deckers, afdelingshoofd collectie bij het Fotomuseum. ‘We moesten immers een antwoord vinden op verschillende vragen: moest alles wel naar het FOMU komen? Zaten bepaalde deelcollecties niet beter op een andere plaats? Hoe “waardevol” waren de deelcollecties?

Alleen door de deelcollecties nauwgezet te identificeren, inventariseren en documenteren zouden we die antwoorden helder kunnen formuleren.’

FOMU bundelde voor dit waarderingstraject de krachten met de dienst Erfgoed van de provincie Antwerpen, Agfa NV, ETWIE en het ADVN. Deze partners vormden een stuurgroep die, samen met projectcoördinator Patrick Van den Nieuwenhof, aan de slag ging met de collectie. Voor de waardering van de deelcollecties werd gebruik gemaakt van de methodiek ‘Op de museale weegschaal’.

Het waarderings- en herbestemmingstraject werd in mei 2017 voorgesteld tijdens een studiedag. De resultaten van het traject werden ook gebundeld in een fraaie publicatie, die inzicht geeft in het proces dat de partners hebben afgelegd. Deze publicatie *Collectie Agfa-Gevaert. Waarderen & herbestemmen* is digitaal beschikbaar op de website van ETWIE.

INSPIRERENDE PRAKTIJKVOORBEELDEN

Hieronder zetten we enkele recente projecten op een rijtje die mogelijk inspiratie kunnen opleveren voor initiatieven door een lokale erfgoedvereniging.

Generatiebedrijven aan het woord

Een eerste mooi voorbeeld is het recente project rond generatiebedrijven van erfgoedcel TERF.

De erfgoedcel ging in de regio van Roeselare op zoek naar familiale ondernemingen die al minstens drie generaties in handen zijn van dezelfde familie. Deze ondernemingen spreken tot de verbeelding, want het zijn winkels en bedrijven die er gevoelsmatig al altijd geweest zijn. Ze werden decennialang van generatie op generatie overgedragen en dragen vanuit hun aanwezigheid bij aan de sfeer en herkenbaarheid van een stad of gemeente. Via het project wilde TERF deze generatiebedrijven extra in de kijker zetten, de herinneringen levendig houden en ook recente ontwikkelingen of veranderingen een gezicht geven.

Bedrijfsvergoed gaat niet altijd over fabrieken. Ook van het landbouwbedrijf Klein Gistelgoed in Izegem verzamelde de erfgoedcel getuigenissen en beelden.

In een eerste fase van het project werd kennisgemaakt met 36 ondernemingen. Er werden interviews afgenomen om getuigenissen te bewaren. Aanvullend werd gezocht naar beeldmateriaal, om de verhalen te ondersteunen. Dit alles kreeg een plaats in een virtuele tentoonstelling op de website www.erfgoedbankmidwest.be. In december 2017 verscheen ook een publicatie over het project.

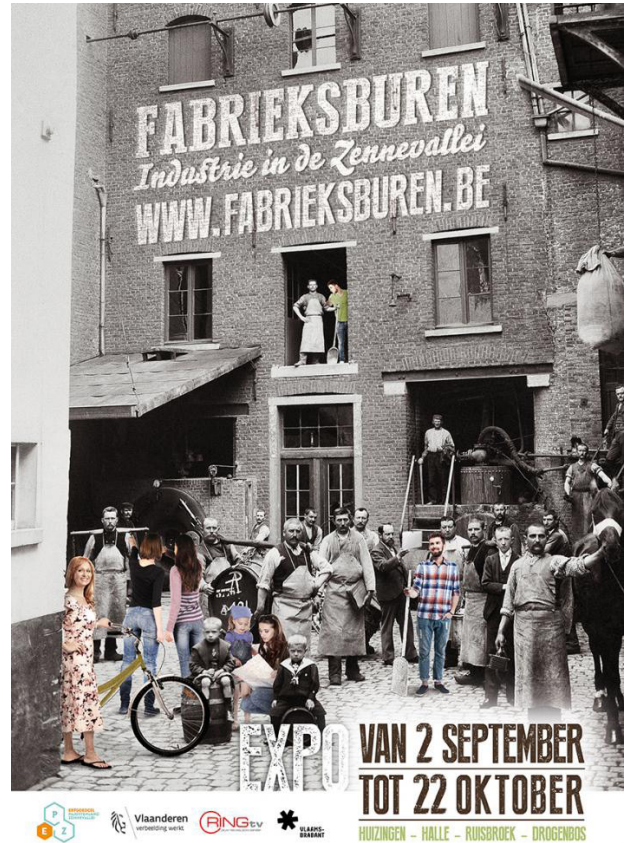
Oud-werknemers documenteren fabrieksverhaal online

Naar aanleiding van het 125-jarig bestaan van de zinkfabrikant Nyrstar in Balen-Wezel (lang bekend onder de naam Vieille Montagne) maakten oud-werknemers van het bedrijf een website waarop ze de geschiedenis van het bedrijf uitgebreid vertellen: van gedetailleerde uitleg over het productieproces en vervoer over water tot verzamelde anekdotes, postkaarten en een uitgebreide fotogalerij (zie www.vmbalenwezel.be). De werknemers zijn trots op de geschiedenis van het bedrijf en wilden deze graag met een groter publiek delen.

De geschiedenis van een sector in kaart gebracht

Erfgoed Zuidwest is, samen met Wibilinga, de heemkundige kring van Wevelgem, gestart met een project om het erfgoed van de tapijtindustrie in kaart te brengen. In het kader van dit project werkt men onder meer aan een bedrijvenlijst, een technologische tijdslijn met belangrijke machines, producten en technologieën, en een overzicht van de families die in het tapijtverhaal een hoofdrol spelen.

De informatie wordt momenteel samengebracht in een Tapijtwiki (<http://www.zuidwestprojecten.be/tapijtwiki>), waarna deze basisdocumentatie als vertrekpunt zal dienen om een aantal publieksgerichte initiatieven uit te werken.

Fabrieksburen: het industrieel verleden van een regio ontsloten

Erfgoedcel Pajottenland en Zennevallei dook in het industriële verleden van vier gemeenten in de Zennevallei op zoek naar de verhalen achter de fabrieken, de werknemers en buurtbewoners. Dit alles werd vervolgens in de kijker geplaatst op de reizende tentoonstelling 'Fabrieksburen. Industrie in de Zennevallei', een bijhorende publicatie, een gps-zoektocht, een fotozoektocht, een boottocht en een reeks reportages op de regionale tv-zender. Alle informatie over dit project is te vinden op www.fabrieksburen.be. Het project Fabrieksburen focuste weliswaar op fabrieken die hun deuren hebben gesloten, maar de aanpak kan ongetwijfeld ook vertaald worden naar nog actieve bedrijven.

Authentieke winkelinterieurs onder de aandacht gebracht

Het hoeft echter niet altijd om grote fabrieken te gaan. Zo zet de vzw Arsène zich al enkele jaren in

voor het behoud van en de sensibilisering rond authentieke winkelinterieurs. In 2014 publiceerde drijvende kracht Katherine Ennekens het boek 'Goed bewaarde winkelinterieurs'. De voorbije jaren organiseerde Arsène in verschillende steden ook gesmaakte rondleidingen rond het thema. Deelnemers kunnen de winkels bezoeken en ontdekken de geschiedenis en het verhaal achter deze unieke plekken. Ongetwijfeld zijn er in jouw gemeente ook zulke onbekende pareltjes: handelszaken met een spraakmakend verhaal, bijzondere cafés die de tand des tijds hebben doorstaan, ...

'HERITAGE BRANDING' EN JUBILEA

Om hun producten aan de man te brengen, gaan bedrijven tegenwoordig ook steeds vaker een beroep doen op *heritage branding*. De lange geschiedenis van het bedrijf wordt meer en meer in de kijker gezet. Om duidelijk te maken dat het bedrijf een band heeft met zijn verleden en trots is op het vakmanschap dat achter de producten schuilt, lanceert men bijvoorbeeld nostalgische verpakkingen of een speciale jubileumeditie van een product, plaatst men een borstbeeld in de inkom ter herinnering aan de oprichter, of deelt men op sociale media een leuke anekdote van vroeger of een trefende foto uit de oude doos.

De jubileumfles ter ere van 125 jaar Omer Vander Ghinste heeft een duidelijke knipoog naar de glas-in-loodramen die de brouwerij in de cafés plaatste.

Vaak zijn jubilea voor bedrijven de ideale gelegenheid om aandacht te schenken aan hun geschiedenis. Zo vierde het bedrijf Bockaert & Thienpont (Botha) in Aalter in 2017 zijn 185-jarig bestaan met onder meer de lancering van de website www.botha185jaar.be. Hier wordt de geschiedenis van de onderneming aan de hand van verschillende geïllustreerde blogposts en filmpjes verteld. Botha organiseerde aanvullend ook een wedstrijd rond

archiefstukken. Wie oud archiefmateriaal, foto's of objecten van Bockaert & Thienpont kon bezorgen, maakte daarbij kans op een mooie prijs.

Het bedrijf Niko in Sint-Niklaas, dat onder meer lichtschakelaars produceert, zal in 2019 honderd kaarsjes uitblazen. Om zich goed voor te bereiden op dat feestjaar, neemt de onderneming verschillende acties rond het eigen erfgoed. Zo werd een inzamelmoment georganiseerd waarbij oud-werknemers foto's en objecten konden meebrengen, verhalen vertelden en herinneringen ophaalden bij een kopje koffie. Naast talloze foto's en getuigenissen, kwam zelfs de wimpel van de voormalige voetbalploeg Niko-boys weer boven water.

HISTORISCHE BEDRIJVEN IN DE KIJKER OP OPEN BEDRIJVENDAG

Publieksmomenten als Erfgoeddag of Open Monumentendag kunnen een interessante gelegenheid zijn om een kijkje achter de schermen van een bedrijf te organiseren. Ook Open Bedrijvendag biedt tegenwoordig echter kansen om bedrijfsverfgoed in de kijker te zetten. Elk jaar, op de eerste zondag van oktober, stellen honderden ondernemingen hun fabriek, kantoor of werkplaats open voor het publiek om te tonen wat daar nu precies gemaakt wordt. En de interesse van het publiek is duidelijk gewekt, getuige de grote opkomst. In 2017 bezochten meer dan 550.000 bezoekers bedrijven in heel Vlaanderen.

In samenwerking met ETWIE lanceerde Open Bedrijvendag in 2017 het nieuwe thema 'historische bedrijven'. Dit geeft bedrijven die ouder zijn dan 100 jaar de kans om hun erfgoed aan het publiek te laten zien (of proeven!). Wegens het grote succes zal dit thema in 2018 herhaald worden en wordt

de grens voor deelname verlegd tot ondernemingen die al minstens 75 jaar op de teller hebben. Het bedrijf moet zich dan wel goed voorbereiden om het publiek op een interessante manier kennis te laten maken met het bedrijf en verleden. Lokale erfgoedverenigingen kunnen ongetwijfeld een interessante partner zijn voor een bedrijf om de bedrijfs-geschiedenis goed in kaart te brengen, anekdotes te verzamelen, sfeervolle foto's van onder het stof te halen, en dit alles te vertalen naar een boeiend publieksmoment.

CONCLUSIE

Heemkringen hebben zeker heel wat te bieden aan bedrijven in de zoektocht naar bronnenmateriaal of informatie en het verzamelen van interessante anekdotes, foto's of objecten die tot de verbeelding spreken. Heemkundigen kennen hun weg in het gemeentearchief of andere lokale bronnen en beschikken vaak over een breed netwerk van informanten. Als heemkring kan je bovendien op zoek gaan naar een win-winsituatie, waarbij de historische ondersteuning wordt beloond door sponsoring of andere ondersteuning.

Meer informatie is te vinden op de nieuwe portaal-site www.bedrijfserfgoed.be.

**Robin Debo, Joeri Januarius en Tijn Vereenoghe
ETWIE**

HET VERHAAL ACHTER HET BEELD

Historisch onderzoek naar de beeldende kunsten

Namen van kunstenaars associëren we nagenoeg onmiddellijk met hun kunstproductie. We staan er evenwel zelden of nooit bij stil dat er daarnaast heel wat documenten bestaan die gerelateerd zijn aan de totstandkoming van die kunstwerken, zoals ontwerpschetsen, drukproeven, briefwisseling, subsidiedossiers, draaiboeken, notities, enzovoort. Archiefbank Vlaanderen presenteert enkele interessante kunstarchieven per provincie die verder onderzocht kunnen worden door heemkundigen of die als inspiratiebron voor valorisatie van kunstergoed kunnen dienen.

KUNSTDATABANK

Archiefbank Vlaanderen startte in 2015 met een campagne rond de archieven van beeldende kunstenaars, in samenwerking met onder meer PACKED – TRACKS. Er werd gefocust op de prospectie en registratie van deze archieven, alsook op de sensibilisering van kunstenaars, kunstenaarscollectieven, musea en kunstverenigingen over de waarde van deze archieven.

In het totaal werden al 393 archieven van vooral schilders, beeldhouwers, fotografen en musea zichtbaar in de kunstdatabank op www.archiefbank.be, waaronder de archieven van grote namen als James Ensor en Panamarenko, maar ook van minder bekende kunstenaars. De archieven die werden geregistreerd, zijn voornamelijk bewaard in professionele bewaarinstellingen (onder andere Letterenhuis, Archief voor Hedendaagse Kunst, landelijke en lokale kunstmusea, stads- en gemeentearchieven, enzovoort) of bij kunststichtingen, kunstkringen en kunstacademici. Enkele bijzondere archieven werden per toeval ontdekt bij lokale heemkundige verenigingen, wat doet vermoeden dat er nog meer kunstgerelateerde archieven verborgen zitten in de collecties van heemkundige kringen. Idealiter worden deze als apart archiefbe-

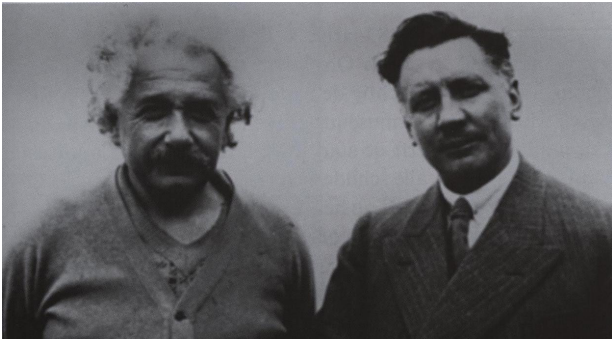
stand beschreven onder de heemkundige collectie in Archiefbank om ze meer zichtbaarheid te geven.

Hieronder worden per provincie enkele bijzondere vondsten in de kijker gezet die niet bewaard zijn bij heemkundige kringen. De archieven en collecties zijn een mogelijke bron voor het schrijven van een biografie van een kunstenaar of de geschiedenis van een vereniging. Of het zijn aanknopingspunten voor onderzoek naar realisaties, relaties en kunstenaarsnetwerken in de eigen streek.

Onderzoek naar en valorisatie van kunstarchieven kunnen soms een uitdaging zijn. Families hebben namelijk vaak een sterke emotionele band met het archief. Ze zullen uit trots misschien het onderzoek toejuichen en de nalatenschap zo ruim mogelijk openstellen, maar daardoor kan het moeilijk worden om een genuanceerd verhaal te brengen zonder deze trots te schaden. Bij de voorbereiding van publicaties en tentoonstellingen is er verder extra aandacht nodig voor het respecteren van de auteursrechten en portretrechten. De kunstarchieven lenen zich bij uitstek voor het brengen van een beeldend verhaal, maar leg afspraken met betrokkenen schriftelijk vast. Noteer daarbij duidelijk hoe en waar de afbeelding zal gebruikt of verspreid worden. Het kan ook zijn dat er een vergoeding wordt gevraagd voor het gebruik van afbeeldingen. Al bij al is het daarom eenvoudiger om te werken rond overleden personen.

WEST-VLAANDEREN

Archiefstukken van Alfons Blomme. 1889-23/12/1972 . In Archiefbank Vlaanderen Record no. 13949. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_13949)

Alfons Blomme en Albert Einstein, s.d. (bron: Merkwaardige figuren in West-Vlaanderen: opmerkelijke mensen na de Grote Oorlog, Ieper, 2014, 87).

Kunstschilder en beeldhouwer Alfons Blomme (1889-1972) bezocht de kunstacademies in zijn geboorteplaats Roeselare en in Brussel. Zijn schilderijstijl sluit aan bij de art nouveau en het neo-impressionisme. Via het werk van Emile Claus kwam hij tot een eigen pointillistische techniek, waarbij kleurvlakken met grote strepen en stippen worden ingevuld. Dit kreeg later de naam 'blommisme'. In de Eerste Wereldoorlog verbleef Blomme in Renesse in Nederland. Na zijn terugkeer won hij in 1920 de Grote Prijs van Rome. Hij reisde veel en maakte veel landschappen en stadsgezichten, en beeldhouwde ook. Vanwege zijn huwelijk met Kaatje de Feijter in 1929 verliet hij Brussel en vestigde zich in De Haan, waar hij in contact kwam met Albert Einstein. Van 1935 tot 1940 was Blomme directeur en mede(her) oprichter van de kunstacademie van Oostende. Het archief dat bewaard is in het Letterenhuis, bevat briefwisseling met onder andere Gustaaf Sorel, medestichter van de kunstacademie van Oostende.

In 1972 werd het Alfons Blomme Museum opgericht door de stad Roeselare, dat in 2008 omgedoopt werd tot Galerij Alfons Blomme. Het stadsarchief Roeselare, de Oostendse Kunstacademie of MuZEE bewaren wellicht aanvullend materiaal om het verhaal van Blomme te reconstrueren. In de jaren 1980 schreef de Nieuwe stichting Alfons Blomme (Roeselare) reeds enkele biografische publicaties. Deze kunnen verder uitgediept worden op het vlak van zijn relaties met andere kunstenaars in Oostende.

Archief Johan Van Geluwe. 1907-2012. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 7076. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_7076) en Johan Van Geluwes archief MOM - Museum of Museums. 1924-2015. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 10406. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_10406)

Het stadsarchief van Waregem bewaart een collectie die samengesteld werd door architect-kunstenaar Johan Van Geluwe (°1929). Van Geluwe werd geboren in Waregem en studeerde in 1953 af als architect aan het Sint-Lucasinstituut in Gent. Van 1974 tot 1994 was hij docent architectonisch ontwerpen aan het Hoger Architectuurinstituut Sint-Lucas in Gent. Als zelfverklaarde ARTchitect behoort de kunstenaar al decennialang tot de absolute Belgische top in beeldende kunst. Bekend zijn de diareeks van opvallende volkstuintjes Hofjes van Eden, 's werelds meest omvattende museum The Museum of Museums en zijn mail-art. Hij is een conceptueel kunstenaar die verzamelen en ordenen beschouwt als een volwaardige artistieke praktijk. Met zijn werk tart hij de conventies en de stereotypen van de wereld van de beeldende kunsten. Hij wil relativeren, de bestaande kunstwereld doorprikken en de clichématige benadering van kunst in vraag stellen. Zijn ideeën geeft hij vorm door de creatie van imaginaire kunstinstellingen.

Sinds 1969 is Johan Van Geluwe directeur van de fictieve/echte instellingen A.R.T. (Art Recycling Terminal) en M.A.O. (Multinational Art Office), en is hij directeur-conservator en archivaris van 's werelds meest omvattende museum M.O.M. (The Museum of Museums), waar hij ook de enige verbonden kunstenaar is. Vanaf 1974 is het oeuvre van Johan Van Geluwe wereldwijd gepresenteerd in talrijke tentoonstellingen. Hij ontving de Staatsprijs voor Beeldende Kunst van de Vlaamse Gemeenschap (1991), de Plantin-Moretusprijs (2005) en was zichtbaar op de overzichtstentoonstelling Visionair België (175 jaar België) in het Paleis voor Schone Kunsten Bozar in Brussel.

Van Geluwe als persoon kan onder de loep genomen worden vanuit verschillende perspectieven: zijn werk, zijn achtergrond of zijn netwerk. Naast de bestanden in het stadsarchief, waarin ook persoonlijk archief van vader Jozef Van Geluwe zit, is er in het ADVN materiaal uit 1950 bewaard wat meer achtergrond kan bieden.

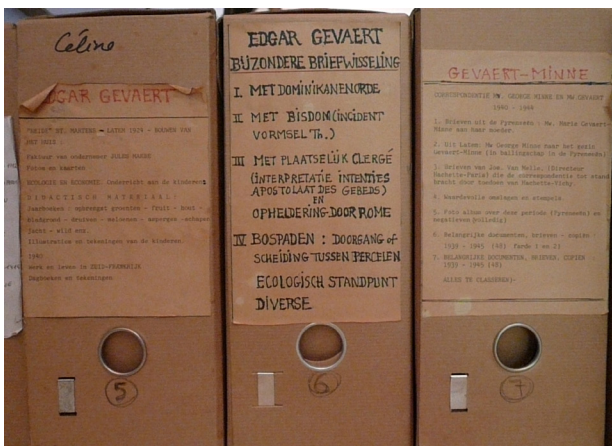
OOST-VLAANDEREN

Archief van Geo Verbanck. 20ste eeuw. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 15351. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_15351)

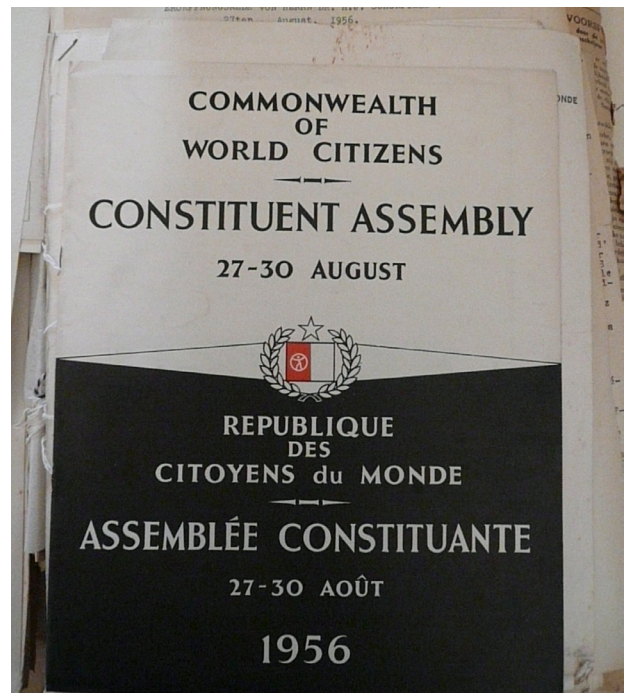
Beeldhouwer Geo (Georges) Verbanck (1881-1961), geboren in Gent, studeerde aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent en Brussel. Hij was leerling van de Gentse beeldhouwer Aloïs de Beule, van wie erfgoed bewaard is bij de Heem- en Oudheidkundige Kring van Zele, en bevriend met architect Valentin Vaerwyck. Tijdens het interbellum doceerde hij beeldhouwkunst aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Dendermonde en daarna aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent. Hij maakte grafmonumenten, medailles, munten, bustes en tekeningen. Hij realiseerde ook bas-reliëfs voor openbare gebouwen. Zijn bekendste werk is wellicht het monument ter ere van de gebroeders Van Eyck nabij de Sint-Baafskathedraal van Gent.

Sinds 2007 is de Stichting Geo Verbanck actief, die de nalatenschap van de beeldende kunstenaar verzamelt, bewaart en wil valoriseren. Dit opent mogelijkheden tot samenwerking om de aspecten van Verbanck zijn rijke historie tot leven te wekken.

Collectie Documentatie- en Archiefcentrum voor Kunst en Heemkennis, Sint-Martens-Latem. 1987-heden. In Archiefbank Vlaanderen [online]. Record no. 15019. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_15019) en Collectie Gemeentelijk Museum Gevaert-Minne, Sint-Martens-Latem. 20ste eeuw. In Archiefbank Vlaanderen [online]. [cited 2015-08-28]. Record no. 15021. http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_15021)

Dozen uit het archief van Edgar Gevaert bewaard in Documentatie- en Archiefcentrum voor Kunst en Heemkennis, Sint-Martens-Latem, 2014.

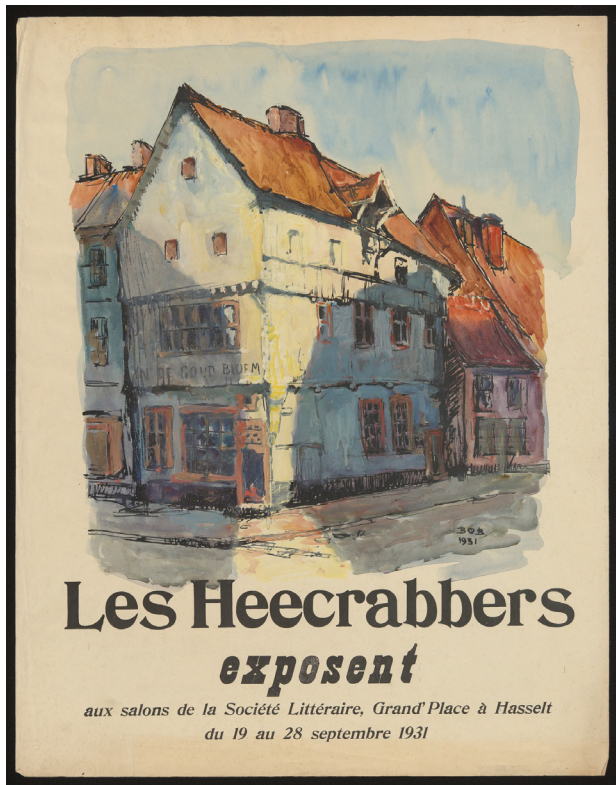
Stukken betreffende de oprichting van de Commonwealth of World Citizens, 1956. (Documentatie- en Archiefcentrum voor Kunst en Heemkennis, Sint-Martens-Latem)

Kunstschilder Edgar Gevaert (1891-1965) kwam tijdens de Eerste Wereldoorlog in Wales in contact met enkele Latemse kunstenaars onder wie Valerius De Saedeleer en Gustave van de Woestyne. Hij vestigde zich na de Eerste Wereldoorlog in Sint-Martens-Latem met Marie Minne, dochter van de beeldhouwer George Minne. Aanvankelijk schilderde Gevaert in een impressionistisch-luministische stijl, maar na de oorlog richtte hij zich op het symbolisme en kwam het thema vrede steeds terug als onderwerp in zijn werken. Na de Tweede Wereldoorlog werd zijn oeuvre meer religieus geïnspireerd. Hij schreef ook gedichten en muziek.

Gevaert was een pacifist die zich inzette in de internationale beweging voor een wereldregering als alternatief voor de Verenigde Naties. Hij ontmoette Albert Einstein, l'Abbé Pierre en Thomas Mann. Hij richtte Partij Universele Volk op en stelde zich in 1954 en 1958 kandidaat voor de verkiezingen, maar werd niet verkozen. De familie startte de LIMA-fabriek op die biologische voeding en natuurvoeding produceerde. Een deel van het familiearchief van Edgar Gevaert wordt bewaard in het Documentatie- en Archiefcentrum voor Kunst en Heemkennis van Sint-Martens-Latem. In het museum Gevaert-Minne zijn brieven en tijdschriften te bewonderen in de voormalige woonkamer van het gezin. Gevaert als persoon werd nog niet uitvoerig onderzocht.

LIMBURG

Archief van Cercle Artistique Indépendant Heecrabbers Hasselt (alias kunstkring De Heecrabbers). 1928-1945. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 14486. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_14486)

Affiche 'Les Heecrabbers exposent aux salons de la Société Littéraire' van Bob Gérard, 1931 (Stadsmus Hasselt, inv.nr. 2014.0337)

De leden van de kunstkring Heecrabbers waren onder meer de Hasseltse kunstenaars Paul Hermans, Arthur Erarts, Paul Bamps, Judith Crollen, Jef Van Brabant en verder ook Marcelle Severy en John Gerard. De kunstkring was in het begin vooral een Franstalige aangelegenheid maar dat veranderde rond 1937. Toen werden enkel nog Limburgers toegelaten. De groep stelde regelmatig tentoon: in 1932, 1933 en 1934 in de salons van de Société Littéraire Grand'Place à Hasselt en in 1937 in het Hooghuis in Hasselt. Het buitenverblijf 'De Heecrabbers' langs de Borggravevijversstraat deed dienst als lokaal van deze groep kunstenaars die op de heide gingen schilderen.

Het archief dat bewaard is in het Emile Van Doremuseum in Genk gaat terug tot 1928 en bevat ongeveer één strekkende meter brieven, verslagen en foto's waaruit het verhaal van de vereniging kan

worden gedistilleerd. Verder kan het archief in een ruimer kader bekeken worden in een onderzoek naar de landschapsschilders in de Kempen in het begin van de twintigste eeuw. Het archief van Emile Van Doren en de collectie van het Emile Van Doremuseum kunnen daarvoor gebruikt worden.

Archief van de Koninklijke Kunstkring Heikracht Neerpelt. 1933-2004. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 10106. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_10106)

Zes archiefdozen gevuld met materiaal van de Koninklijke Kunstkring Heikracht Neerpelt worden bewaard in de Provinciale Bibliotheek Limburg. De kunstkring, die overigens nog actief is, droeg stukken over die teruggaan tot 1933. De kring werd gesticht in 1929, maar verder is er geen informatie beschikbaar over de precieze inhoud van de dozen en de geschiedenis van de kring.

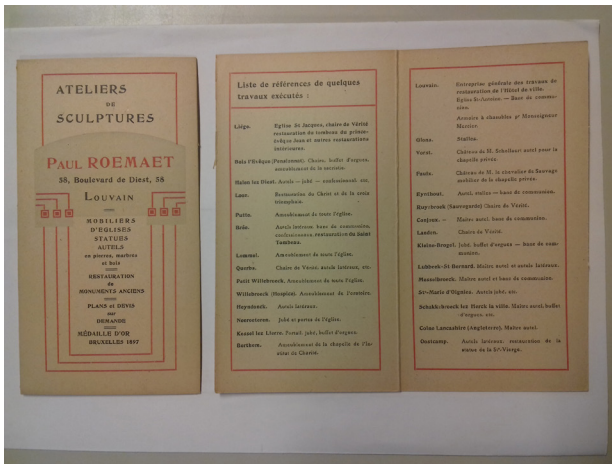
VLAAMS-BRABANT

Archief Pierre Flouquet. 1913-1968. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 15585. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_15585)

Pierre Flouquet (1900-1967) was schilder en dichter van opleiding. Hij werd vooral bekend als een van de stuwende krachten in de wereld van architectuurpublicaties. Tussen 1920 en 1970 was hij actief in verschillende architectuurtijdschriften en maakte als redacteur en criticus de Moderne Beweging bekend bij een breed publiek. Tijdens zijn opleiding aan de Brusselse Academie voor Schone Kunsten (1914) en in de jaren na de Eerste Wereldoorlog illustreerde hij onder andere de tijdschriften Au Volant en Le Geste en exposeerde hij in het avant-gardecentrum Le Centre d'Art. Terug in Brussel na zijn militaire dienst in Frankrijk was hij medeoprichter van het weekblad 7Arts, waaraan hij als redacteur en illustrator meewerkte. Zijn tekeningen tonen een sterke invloed van het kubisme en het futurisme. In 1928 behoorde hij samen met Bourgeois en Huib Hoste tot de Belgische oprichters van het Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, dat geplande steden propageerde. Rond die tijd evolueerden zijn schilderijen naar figuratief expressionisme, waarna hij ophield met schilderen. Hij werd hoofdredacteur van het tijdschrift Bâtir en was één van de belangrijkste redacteurs, soms onder pseudoniemen. Later was hij hoofdredacteur van de architectuurbladen Reconstruction, Chantiers en Bruxelles 55.

Het archief van Flouquet dat bewaard wordt in de Archives et Musée de la Littérature in Brussel omvat 13 strekkende meter, waaronder een uitgebreide reeks briefwisseling. Het leent zich daardoor uitstekend voor verder uitdieping van het leven en netwerk van de kunstenaar.

Archief Paul Roemaet. 1892-1958 . In Archiefbank Vlaanderen Record no . 917. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_917)

Reclameprospectus van Ateliers de Sculpture Paul Roemaet, s.d. (KADOC-KU Leuven, BE/942855/523/3.8)

Presentatietekening van Paul Roemaet voor een altaar in Sint-Remigiuskerk Haacht, s.d. (KADOC-KU Leuven, BE/942855/523/1.12)

Beeldhouwer Paul Roemaet (1865-1938), afkomstig uit Geraardsbergen, kwam als tienjarige wees terecht in het Sint-Jozefsinstituut te Sint-Denijs-Westrem bij Gent. Daar kwam hij in contact met de kunstenaarskolonie ontstaan rond het landgoed van de ultramontaanse textiel-industrieel Joseph de Hemptinne. Als beeldhouwer werd hij opgeleid in het atelier van de gebroeders Blanchaert. In 1887 vestigde hij zich te Leuven waar hij, na een verblijf in het buitenland van ongeveer anderhalf jaar, rond 1891 een zelfstandig beeldhouwersatelier opzette. Reeds vanaf zijn aankomst te Leuven was hij lid van de Gilde van Ambachten en Neringen en later schatbewaarder en deken van de Gilde van de houtbewerkers. Hij huwde met de Zwitserse Annette Wenker en kreeg vier dochters. Toen hij in 1897 bij de Wereldtentoonstelling te Brussel de gouden medaille in de klasse der religieuze kunsten won, betekende dat voor hem een doorbraak op professioneel gebied. Mede door dit succes werd Paul Roemaet door het stadsbestuur van Leuven aangenomen voor de restauratie van het stadhuis. Vanaf 1904 verhuisde de werkplaats naar een eigen huis, gelegen aan de Diestsevest 58 te Leuven.

De huisstijl van het atelier kan archaisch worden genoemd, waarbij met een archeologische precisie de ornamentale voorbeelden uit de gotiek werden overgenomen, zonder echter te vervallen in een slaafse serieproductie. Het oeuvre is uitgebreid, maar het merendeel van de opdrachten werd uitgevoerd in de provincies Brabant, Limburg en Antwerpen. Het atelier situeerde zich binnen de kring van neogotische ateliers, ontstaan rond architect Joris Helleputte. Roemaet bemeubelde zo de kapel van het godshuis te Tessenderlo en deze van het pensionaat van de zusters van het H. Hart te Luik. De Sint-Pieters-Bandenkerk van Lommel werd onder handen genomen in samenwerking met architect Vincent Lenertz, vriend en opvolger van Helleputte.

Het archief dat bewaard wordt in KADOC-KU Leuven geeft inzicht in de werking van het kunstenaarsatelier. Samen met het archief van de gilde van Ambachten en Neringen van Leuven, ook bewaard in KADOC, kunnen verbanden tussen verschillende kunstenaars blootgelegd worden.

ANTWERPEN

Collectie Frans Verstreken. 1923-2003. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 3980. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_3980) en Archief van Frans Verstreken. 01/08/1947–01/08/1947. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 14081. (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_14081).

Frans Verstreken op het begijnhof van Lier. (Stadsarchief Lier, SLI001005086 - www.kempenserfgoed.be)

Het archief en de collectie van de creatieve duizendpoot, Frans Verstreken (1923-2003), zijn bewaard in het stadsarchief van Lier en in het Lettenhuis. Vader Theo Verstreken was kunstschilder. Zijn zoon was vooral bekend als cineast, maar was ook publicist, regisseur, redacteur, cameraman, causeur, redacteur, fotograaf, scenarist en interviewer. Als regisseur was hij verantwoordelijk voor tal van documentaire films en luisterspelen. Zijn leven en werk straalden de liefde voor zijn geboortestad Lier en voor zijn stadsgenoten Felix Timmermans en Isidoor Opsomer uit. Hij verfilmde onder andere een verhaal van Felix Timmermans, *Vettigen Teen* met als filmtitel *Onze-Lieve-Vrouw der Vissen* uit 1967. Humor en fijne observatie waren zijn handelsmerk, grafiek en schilderkunst lagen hem na aan het hart. Zijn verbondenheid met zijn geboortestad uitte zich in talrijke bestuursfuncties in socio-culturele

verenigingen. Hij was lid van de redactie van 't *Land van Ryen*, van de heemkring 'Konvent', van het Felix Timmermans-Genootschap, van het Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond en van het Zimmertorencomité.

De bewaarde archieven bevatten originele beelden en geluidsopnamen, handschriften, familiale stukken en briefwisseling. Er is ook een uitgebreide documentaire collectie bewaard die door Verstreken werd samengebracht, voornamelijk uit de jaren 1945-1985. De collectie bevat knipsels, recensies, verzamelmappen over allerlei onderwerpen met betrekking tot Lier en tot het werk van de auteur.

Archief van Kunst voor Allen. 1950-1955. In Archiefbank Vlaanderen Record no. 14776 (http://www.archiefbank.be/dlnk/AE_14776)

Het stadsarchief van Mechelen bewaart het archief van Kunst voor Allen. Zeven archiefdozen zijn gevuld met affiches, programma's, propaganda, briefwisseling van secretariaat, financiën, verslagen van vergaderingen, statuten, voorstellen van kunstenaars en groepen van optredens, folders van theaterbureaus, briefwisseling met impresario's, films, tournees uit 1950-1955. Maar wat deed deze vereniging juist? Wat was hun betekenis in het Mechelse cultuurleven?

Katrien Weyns
Archiefconsulent
Archiefbank Vlaanderen

COLLECTIES DUURZAAM REGISTREREN IN EEN REKENBLAD

Hoewel databanken stilaan ook bij heemkundige kringen ingeburgerd geraken, is voor veel heemkundigen Excel nog steeds applicatie nummer één om erfgoedcollecties te inventariseren en te beschrijven.

Eigenlijk spreken we beter over een rekenblad, maar de overgrote meerderheid gebruikt één specifiek computerprogramma, namelijk Microsoft Excel. Hoewel, de voorbije jaren zijn er met LibreOffice Calc en Google Spreadsheet twee alternatieven opgedoken met een groeiende groep gebruikers.

De reden voor het succes van rekenbladen is eenvoudig: Je vindt het programma op elke pc of laptop terug. Gegevens in rekenbladen zijn makkelijk doorzoekbaar, sorteerbaar en filterbaar. Een kopie van je collectie-inventaris is snel gemaakt en je kan hem meteen delen met je collega's en andere geïnteresseerden.

Maar inventarissen in rekenbladen zorgen ook voor heel wat hoofdbreken, vooral bij mensen die ze willen hergebruiken voor hun eigen onderzoek, of bij mensen die ze moeten omtoveren tot een mooie website of databank. Gebruikers raken moeilijk wijs uit de precieze betekenis van gegevens in je rekenblad. En op die website lijken willekeurige karakters verwisseld te zijn met de vreemdste tekens.

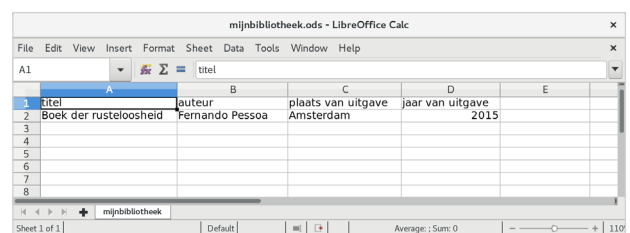
In veel gevallen is de oorzaak dat we rekenbladen te complex maken en er vanuit gaan dat gebruikers over heel wat impliciete kennis beschikken om het rekenblad te interpreteren - kennis die voor de maker evident is, maar voor de gebruiker natuurlijk niet altijd. Maar vaak is de oorzaak ook dat we rekenbladen opslaan in bestandsformaten die enkel het softwareprogramma waarmee ze gemaakt zijn correct kan uitlezen.

Dit artikel bevat een aantal tips hoe je voor onderzoekers en ontwikkelaars die met jouw rekenblad aan de slag gaan het leven een stuk eenvoudiger kan maken. Daarbij volgen we één leidend principe: je rekenblad dient 'zelfverklarend' te zijn. Dat betekent dat je de gegevens in je rekenblad zo organiseert dat onderzoekers of ontwikkelaars ze intuïtief juist kunnen interpreteren.

PLATTE DATA

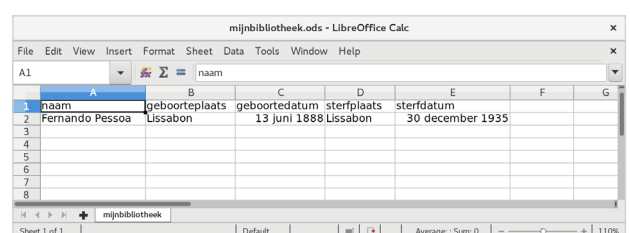
Regel één om je rekenblad 'zelfverklarend' te maken: maak je data zo 'plat' mogelijk. Dat wil zeggen dat je van een erfgoedobject enkel de eigenschappen documenteert die direct van toepassing zijn op het object.

Vermijd om die eigenschappen op hun beurt weer omstandig te documenteren. Een voorbeeld: Een boek heeft als eigenschappen een titel, een auteur, een plaats en een jaar van uitgave.

	A	B	C	D	E
1	titel	auteur	plaats van uitgave	jaar van uitgave	
2	Boek der rusteloosheid	Fernando Pessoa	Amsterdam	2015	
3					
4					
5					
6					
7					
8					

Maar over één van die eigenschappen, bijvoorbeeld de auteur, valt op zich ook heel wat te vertellen. Bijvoorbeeld waar en wanneer hij geboren en gestorven is:

	A	B	C	D	E	F	G
1	naam	geboorteplaats	geboortedatum	sterfplaats	sterfdatum		
2	Fernando Pessoa	Lissabon	13 juni 1888	Lissabon	30 december 1935		
3							
4							
5							
6							
7							
8							

Beide tabellen kan je ook samenvoegen tot één tabel.

titel	auteur	geboorteplaats	geboortedatum	sterfplaats	sterfdatum	plaats van uitgave	jaar van uitgave
1 Boek der rusteloosheid	Fernando Pessoa	Lissabon	13 juni 1888	Lissabon	30 december 1935	Amsterdam	2015

Maar dan meng je eigenschappen over twee verschillende zaken (het boek en zijn auteur) in één tabel. Dat is verwarrend voor gebruikers die niet met de inventaris vertrouwd zijn. Voor wie later met je data aan de slag wil is het handiger als de eigenschappen van auteurs in een aparte tabel zitten.

Voor ontwikkelaars is het eenvoudiger om die twee tabellen apart te importeren in een databank. En het is ook een stuk efficiënter om een geboorteplaats in een aparte lijst te documenteren: je hoeft dan voor elke auteur immers maar één keer de geboorteplaats vastleggen.

Een andere type informatie dat zich lastig in een rekenblad laat vatten zijn archiefinventarissen waarbij je eerst het volledige fonds beschrijft, vervolgens de grote series waaruit het archief bestaat, dan de afzonderlijk dossiers, enzovoort.

```

└─ Parochiearchief Sint-Laurentius Betekom (Begijnendijk) – fonds
  └─ Parochieregisters. Akten – Reeks
    └─ Parochieregisters. Doopakten – Reeks
      └─ 20 april 1611 - 1 november 1622 - Deelreeks
        └─ 8 maart 1616 - 12 februari 1642 - Deelreeks
          └─ Parochieregisters. Huwelijksakten - Reeks
            └─ Parochieregisters. Overlijdensakten -Reeks
  
```

Daarbij geldt de regel dat informatie die op een hoger niveau gedocumenteerd is, ook van toepassing is op lagere niveaus. Er zijn allerlei slimme trucjes te bedenken om dat soort van hiërarchische relaties tussen fonds, series en dossiers te documenteren in een platte tabel, maar die vereisen heel wat impliciete kennis om de tabel te interpreteren. En dat dien je te vermijden. Ook hier heb je de mogelijkheid om fonds, series en dossiers in aparte tabellen te documenteren die naar elkaar verwijzen.

Wanneer het voor jou belangrijk is om uitgebreid bepaalde aspecten van een object of hiërarchische

relaties te beschrijven, neem je beter een volwaardig databanksysteem in gebruik. Je bespaart jezelf dan heel wat tijd en frustratie.

KOMMAGESCEIDEN BESTAND

Regel twee om je rekenblad zo eenvoudig mogelijk leesbaar te maken: sla je data op als een csv-bestand. Csv staat voor ‘comma-separated-values’ of ‘kommagescheiden waarden’. Een csv-bestand is een eenvoudig tekstbestand waarbij de horizontale en verticale lijnen van je rekenblad gecodeerd zijn met leestekens. Een verticale lijn van een kolom wordt typisch gecodeerd als een komma. Een horizontale lijn van een rij wordt typisch gecodeerd door een nieuwe regel.

inventarisnr	titel	auteur	uitgever	plaats van uitgave	jaar van uitgave
1	Boek der rusteloosheid	Fernando Pessoa	De Arbeiderspers	Amsterdam	2015
2	Wereldschandkroniek	Jorge Luis Borges	De Bezige Bij	Amsterdam	1970
3	Dode Zielen	Nicolai Vasil Gogol	Atheneum-Polak & Van Gemep	Amsterdam	2011

```

"inventarisnr","titel","auteur","uitgever","plaats van uitgave","jaar van uitgave"
1,"Boek der rusteloosheid","Fernando Pessoa","De Arbeiderspers","Amsterdam",2015
2,"Wereldschandkroniek","Jorge Luis Borges","De Bezige Bij","Amsterdam",1970
3,"Dode Zielen","Nicolai Vasil Gogol","Atheneum-Polak & Van Gemep","Amsterdam",2011
  
```

Microsoft Excel en LibreOffice Calc gebruiken hun eigen bestandsformaat om tabelgegevens op te slaan, met name .xls en .ods. Maar daarbij worden, naast de tabelgegevens, ook heel wat andere gegevens opgeslagen, zoals opmaakinformatie en formules. Om die tabellen correct te lezen, gebruik je bij voorkeur dezelfde applicatie als waarmee ze gemaakt zijn. Die afhankelijkheid van een specifieke applicatie vermijdt je best.

Voor je inventaris heb je die opmaakinformatie en formules in principe niet nodig. Een csv-bestand brengt het rekenblad dat je in Excel of Calc gemaakt hebt terug tot de essentie: een tabel met louter gegevens in rijen en kolommen.

Een belangrijke keerzijde bij het gebruik van csv-bestanden is echter dat csv geen formeel gestandaardiseerd bestandsformaat is. Er is dus geen universeel afgesproken standaard die vastlegt hoe je tabellen in tekst codeert. Je bent dus vrij om in plaats van komma's en nieuwe regels andere karakters als scheidingstekens te gebruiken voor rijen en

kolommen. Dat uiteenlopend gebruik van scheidingstekens is een van de belangrijkste bronnen van verwarring bij het gebruik van csv-bestanden.

Er is echter wel de ‘memo’ Common Format and MIME Type for Comma-Separated Values (CSV) Files van de Internet Engineering Taskforce (IETF), de gemeenschap van ingenieurs en technici die de architectuur en de goede werking van het internet bewaakt, dat een poging doet om formeel te beschrijven hoe je een csv-bestand samenstelt¹. In de rest van dit artikel gebruiken we die memo als leidraad.

EEN TABEL SAMENSTELLEN

Je opent je favoriete rekenbladprogramma. Voor je enthousiast de cellen van je tabel begint te vullen, stel je jezelf twee vragen:

- Wat zijn de namen van de kolommen in mijn rekenblad?
- Hoe stop ik meerdere waarden in één cel van mijn rekenblad?

Kolomnamen

Kolomnamen staan in de bovenste rij van je tabel en geven de gebruiker een idee van de inhoud van elke kolom in je rekenblad. Het is de enige manier waarop je de gebruiker een soort van handleiding kan meegeven voor hoe hij het rekenblad moet lezen.

Bij de keuze van kolomnamen is het belangrijk om eenvoudige en heldere labels te kiezen die de inhoud van de kolom zo volledig mogelijk weergeeft. Een kolom met de naam ‘auteur’ bevat enkel en alleen namen van schrijvers, geen uitgevers, vertalers of illustratoren. Een kolom met de naam ‘hoogte’ bevat enkel de verticale dimensie van objecten. Maar heeft je kolom de naam ‘afmetingen’, dan ben je vrij eender welke dimensie van het object te documenteren.

Vind je het moeilijk om de juiste kolomnaam te bepalen? Of om te bepalen hoeveel kolommen je nu precies nodig hebt om je object te beschrijven? Heel wat mensen voor jou hebben die oefening al gemaakt. Hun oplossingen vind je terug in een aantal standaarden waaraan je kolomnamen kan ontlenen. De gangbare standaarden in de erfgoedsector vind je terug op CEST.²

Hieronder vind je een selectie standaarden die je makkelijk kunt gebruiken als bron voor je kolomnamen:

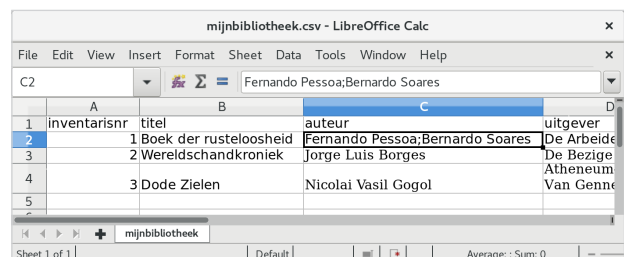
- Dublin Core² voor allerlei soorten erfgoedobjecten;
- MODS³ voor publicaties;
- ISAD(G)⁴ voor archiefbeschrijvingen
- Basisregistratie⁵ voor museumobjecten

MEERDERE WAARDEN IN EEN CEL

De tweede belangrijke vraag die je je moet stellen is hoe je meerdere waarden in een cel documenteert.

Een boek kan bijvoorbeeld meerdere auteurs hebben. Op zich is dat geen probleem: je schrijft gewoon twee namen achter elkaar in een cel. Maar wanneer je die namen achteraf in een databank wil stoppen, is het voor ontwikkelaars vaak moeilijk om die namen terug uit elkaar te halen. Ook hier kun jij alvast een handje helpen door een extra scheidingsteken in te voeren voor meerdere waarden in een cel.

Gebruik bij voorkeur een puntkomma om twee waarden van elkaar te scheiden, best zonder bijkomende spaties om de waarden van het leesteken te scheiden, bijvoorbeeld:

	A	B	C	D
1	inventarisnr	titel	auteur	uitgever
2	1	Boek der rusteloosheid	Fernando Pessoa;Bernardo Soares	De Arbeid
3	2	Wereldschandkroniek	Jorge Luis Borges	De Bezige
4	3	Dode Zielen	Nicolai Vasil Gogol	Atheneum
5				Van Gene

Als die twee vragen beantwoord zijn, kun je aan de slag met je rekenblad. Voeg indien nodig nieuwe kolommen toe, maar denk eraan om je data zo plat en eenvoudig mogelijk te houden.

EEN CSV-BESTAND MAKEN

De volgende stap is het exporteren van je rekenblad als een csv-bestand. Zoals al vermeld, gebruiken sommige rekenbladen als Microsoft Excel en LibreOffice Calc hun eigen bestandsformaat om rekenbladen op te slaan. Dus je kan niet zomaar op de *Save/Opslaan-knop* drukken. Wanneer je een rekenblad opslaat zijn er vier zaken die je moet instellen of op zijn minst controleren voor je op *Save/Opslaan* drukt:

1. Verander het bestandsformaat naar *text/csv*. Hierdoor verwijder je alle opmaak en formules en hou je enkel de tabelgegevens over.
2. Bepaal of controleer de scheidingstekens voor kolommen en rijen. Stel deze in volgens de regels van de IETF Memo: komma's voor kolommen, nieuwe regel voor rijen.
3. Zet dubbele aanhalingstekens rond tekstwaarden. Op die manier vermijd je dat een applicatie in de war raakt wanneer je bijvoorbeeld komma's in een volzin gebruikt. Alle komma's tussen de dubbele aanhalingstekens worden dan genegeerd.
4. Stel de karaktercodering in op UTF-8. UTF-8 is een standaard codering waarmee karakters (letters, cijfers, leestekens) worden omgezet in bytes. UTF-8 zorgt ervoor dat jouw tabelgegevens in elke applicatie terug omgezet worden naar de juiste karakters.

Het is echter niet zo eenvoudig om deze vier zaken met behulp van je favoriete rekenbladprogramma toe te passen. De instellingen worden door elk programma anders benoemd en zitten soms heel diep verscholen in de gebruikersinterface.

Hieronder vind je stap-voor-stap instructies hoe je de vier bovenstaande zaken concreet instelt in Microsoft Excel, LibreOffice Calc en Google Spreadsheet. Daarbij wordt telkens aangegeven wat je wel of niet kan configureren en welke zaken het programma automatisch uitvoert.

MICROSOFT EXCEL

De instructie voor Microsoft Excel vergt enige aandacht, onder andere omdat je ook in je besturingsstelsel een instelling moet aanpassen. Maar als je deze instructie één keer hebt uitgevoerd, onthoudt je computer veel van deze instellingen en gaat het de volgende keer een stuk sneller. We gaan ervan uit dat je Excel gebruikt in een recente Windows omgeving (Windows 7 of hoger).

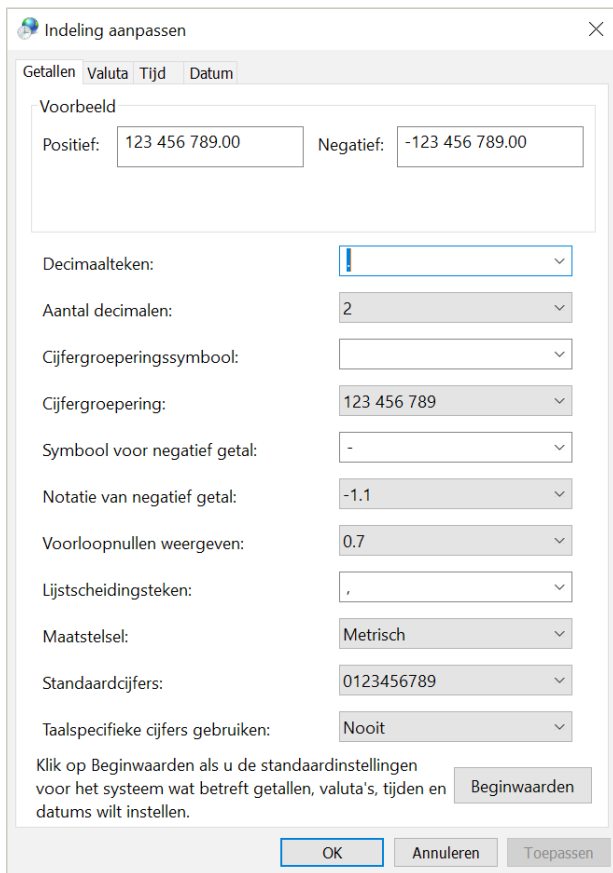
Eerst stel je het scheidingsteken voor kolommen in. Dat doe je niet in de instellingen van Windows Excel, maar via het Configuratiescherm van je Windows omgeving:

1. Klik op de *Start-knop* > type en/of selecteer *Configuratiescherm* > Klik op *Klok, taal en land/regio* > Klik op *De notatie voor datums, tijd of getallen wijzigen* > Klik op de knop *Meer instellingen...*

Er opent nu een schermje waarop je het lijst-scheidingsteken kan instellen. Dat is het scheidingsteken voor kolommen in Excel. Bij Nederlandstalige Windows-computers staat dit standaard ingesteld op puntkomma.

2. Verander het *lijstscheidingsteken* in een komma. Opgelet! Controleer ook wat er in het veld *Decimaalteken* staat bovenaan in de lijst. Als daar ook een komma staat, dan zal Excel voor csv-bestanden alsnog een puntkomma gebruiken.

Dus als er bij *Decimaaltekens* ook een komma staat, verander die dan bijvoorbeeld in een punt.

Druk tweemaal op de *OK-knop* en open *Excel* om je rekenblad te maken.

Als je klaar bent met gegevens in te voeren doe je het volgende:

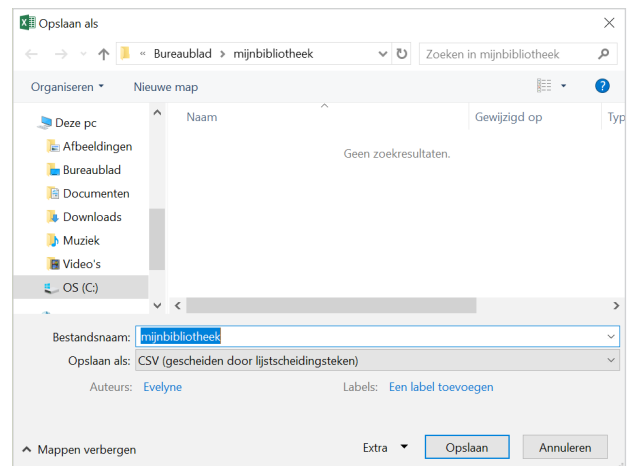
3. Klik *Bestand* > *Opslaan als* > Selecteer de map waar je het csv-bestand wil opslaan.
4. Bepaal in het vakje *Bestandsnaam*: de naam van het csv-bestand. Bijvoorbeeld 'mijncollectie'.
5. Klik op het uitklapmenu *Opslaan als*: en selecteer *CSV (gescheiden door lijstscheidingstekens)*.

Hiermee heb je bepaald dat je tabel als een tekstbestand wordt opgeslagen en dat het *lijstscheidingstekens* - de komma dus - gebruikt wordt om kolommen te coderen.

Merk op dat je de codering van de verticale lijnen niet kan instellen. Dat gebeurt in Microsoft Excel steeds met een nieuwe regel.

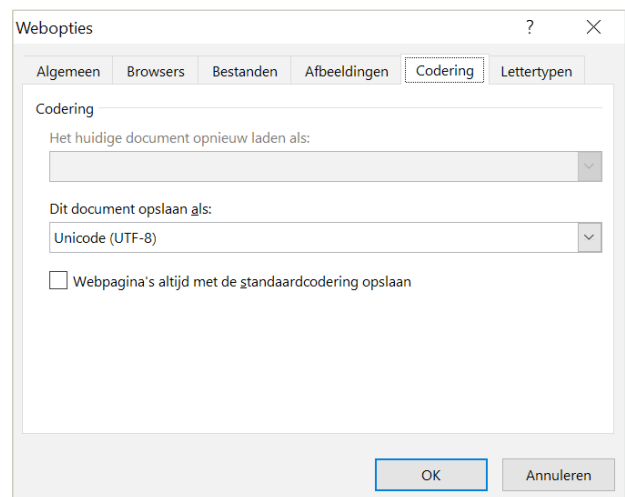
Merk ook op dat je geen dubbele aanhalingstekens

kan instellen voor tekstwaarden. Excel voegt automatisch dubbele aanhalingstekens toe aan waarden waar een komma of een dubbel aanhalingsteken instaat.

6. Onderaan naast de *Opslaan-knop* bevindt zich nog een uitklapmenu *Extra*. Klik op dit menu en selecteer *Webopties...* Er opent een nieuw scherm.

7. Ga naar het tabblad *Codering* en stel het veld *Dit document opslaan als*: in op *Unicode (UTF-8)*.

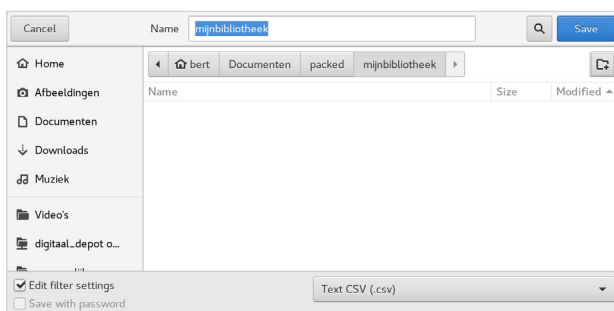

8. Druk op de *Ok-knop* en vervolgens op *Opslaan*. Het csv-bestand wordt in de map van jouw keuze aangemaakt.

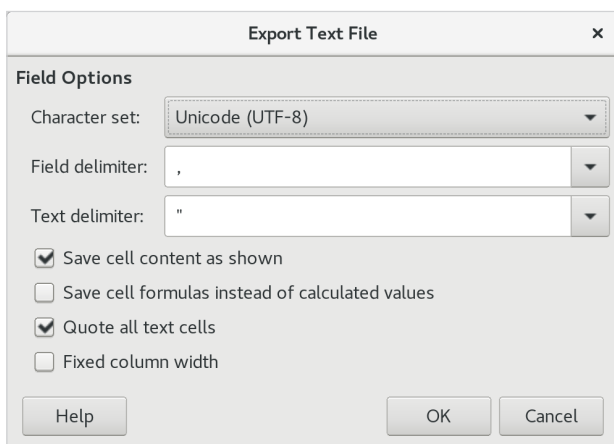
LIBREOFFICE CALC

Dit is het meest gebruikte open source rekenblad. De grote sterkte van *Calc* in vergelijking met de andere rekenbladen is dat je vrijwel alle parameters om je csv-bestand vorm te geven van configureren.

1. Klik File > Save As... > Selecteer de map waar je het csv-bestand wil opslaan.
2. Bepaal in het vakje *Name*: bovenaan het scherm de naam van het csv-bestand. Bijvoorbeeld 'mijncollectie'.
3. Klik rechtsonder op het uitklapmenu waar je het formaat van je bestand kan bepalen en selecteer *Text CSV (.csv)*.
4. Linksonder staan er twee aanvinkvakjes. Vink het vakje *Edit Filter Settings* aan, want daarmee ga je de scheidingstekens en de karaktercodering kunnen instellen.

5. Klik nu op de *Save* knop rechtsboven. Er opent een nieuw schermje:

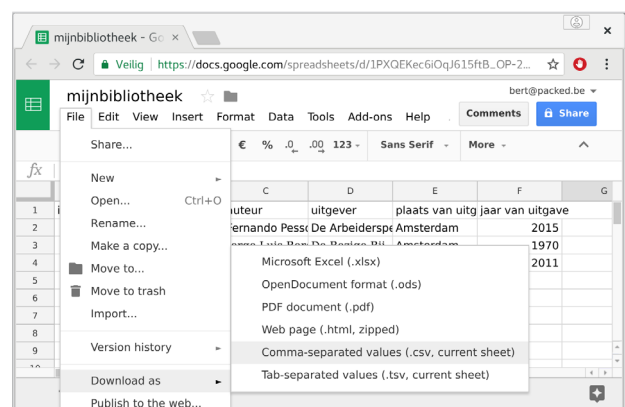
Op dit schermje kan je de andere parameters instellen:

6. Stel het veld *Character set*: in op *Unicode (UTF-8)*.
  7. Stel het veld *Field delimiter*: in op [,] om de verticale lijnen van je tabel te coderen met een komma.
  8. Stel het veld *Text delimiter*: in op [“] en vink het vakje *Quote all text cells* aan om alle tekstwaarden tussen dubbele aanhalingstekens te zetten.
- Merk op dat je de codering van de verticale lijnen niet kan instellen. Dat gebeurt in *LibreOffice Calc* steeds met een nieuwe regel.
9. Druk op de *OK-knop* onderaan en je csv-bestand wordt gemaakt.

GOOGLE SPREADSHEET

Google Spreadsheet is geen computerprogramma dat je installeert om je eigen pc of laptop. Het is een webdienst waarvan je gebruik kan maken via je webbrowser. In vergelijking met de andere rekenbladen kan je hier vrijwel niets configureren, maar Google Spreadsheet exporteert je rekenblad wel volledig volgens de regels van de IETF Memo.

1. Klik File > Download as > Comma-separated values (.csv, current sheet)

2. Je csv-bestand wordt aangemaakt in de downloadmap van je browser.

Wanneer je het csv-bestand opent in een eenvoudige tekstverwerker zal je merken dat Google Spreadsheet csv-bestanden automatisch aanmaakt volgens de regels van de IETF memo: komma's voor

tabellen, nieuwe regels voor rijen. De applicatie detecteert automatisch tekstwaarden en zet ze tussen automatische aanhalingstekens.

BESLUIT

Tot slot nog eens de zeven deugden van een 'zelf-verklarend' csv-bestand op een rij:

1. Maak je data zo plat mogelijk.
2. Sla je rekenblad op als een CSV-bestand.
3. Gebruik eenduidige, liefst standaard kolomnamen.
4. Gebruik puntkomma's om meerdere waarden in een cel van elkaar te scheiden.
5. Gebruik de UTF-8 karaktercodering.
6. Gebruik komma's om kolommen en nieuwe regels om rijen van elkaar te scheiden.
7. Gebruik dubbele aanhalingstekens rond tekstwaarden.

Microsoft Excel, LibreOffice Calc en Google Spreadsheet zijn de meest gebruikte rekenbladen. Alle drie kunnen ze een csv-bestand produceren dat aan deze zeven deugden beantwoordt. Ze verschillen echter in de mate dat parameters handmatig kan instellen en de mate waarin het programma automatisch scheidingstekens toevoegt.

Voor de bewaring van gegevens gedurende een lange periode is het interessant om nu en dan een csv-bestand te maken van de rekenbladen die men maakt.

Bert Lemmens
Packed vzw

EINDNOTEN

1. Voor meer info, zie <https://tools.ietf.org/html/rfc4180>
2. <http://projectcest.be>
3. https://www.projectcest.be/wiki/Standaard:Dublin_Core
4. <https://www.projectcest.be/wiki/Standaard:MODS>
5. [https://www.projectcest.be/wiki/Standaard:ISAD\(G\)](https://www.projectcest.be/wiki/Standaard:ISAD(G))
6. <https://www.projectcest.be/wiki/Standaard:Basisregistratiekaart>

